

OBSERVAȚII TIPOLOGICE ȘI COMPARATIVE CU PRIVIRE LA CASTRELE DE MARȘ ROMANE SITUATE ÎN ZONA CETĂȚILOR DACICE DIN MUNȚII ȘURIANULUI

ȘTEFAN FERENCZI

În timpul lucrărilor de amenajare și restaurare efectuate în vara anului 1980, pe terasa a V-a a cetății propriu-zise de la *Sarmizegetusa Regia*, și anume în punctul cel mai de jos a întăriturii, cu totul întimplător și pe neașteptate, au ieșit la iveală două blocuri din calcar cochilic, fasonate numai pe o singură latură, blocuri care purtau două inscripții laconice, dar foarte însemnate în privința istoricului războaielor daco-romane. Una dovedește prezența Legiunii a II-a *Adiutrix*, iar al doilea staționarea în acest loc (cel puțin a unei vexilațiuni) a Legiunii a VI-a *Ferrata*. Fără ca să intrăm în detalii descoperirea acestor monumente, modeste în aparență și totuși extrem de importante în ce privește topografia și desfășurarea campaniilor împăratului Traian, ridică o serie de probleme, a căror rezolvare va modifica întrucitva optica formată până acum în legătură cu acele evenimente singeroase și de durată care au dus, în definitiv, la prăbușirea statului dac independent al lui Decebal și la ocuparea unei părți din țara acestuia de către victorioasele armate romane.

În lucrarea de față încercăm să abordăm doar o singură latură a multiplelor probleme, și anume chestiunea castrelor de marș romane cunoscute până acum în cele mai diferite părți ale Munților Șurianului. Pentru a clarifica problema, am considerat că este util să facem o categorisire tipologică, succintă la nivelul actual al cunoștințelor noastre, a tuturor întăriturilor romane din această zonă, lucru la care — după cât știm — nimeni nu s-a referit până acum, deși — așa cum credem noi — ne ajută la deslușirea unor probleme legate de anii 101—106. În prima parte a lucrării vom încerca, așadar, să dăm o „tipologie” a castrelor (inclusiv burgurilor) de marș.

Pornind — în mod arbitrar — de la nord spre sud, am analizat următoarele elemente: 1) prima fază a castrului de la Orăștioara de Sus (Bucium); 2) Costești — „Prisaca”; 3) Costești — „Grădiște”; 4) Luncani — „Tîrsa”; 5) Ponorici — „Virful Poienii”; 6) Grădiștea de Munte — „Muncelul”; 7) Petroșani — vatra orașului (?); 8) Bănița — „Jigoru”

1. Prezentarea în detalii a celor două epigrafe va face obiectul unui studiu aparte, semnat de H. Dalcoviciu, Adriana Rusu și subsemnatul.

— „Virful cu ocoi” ; 9) Baru — Petroșani — „Comărnicele” (două castre separate dintre care unul dublu !) ; 10) Baru — „La fîntîna la Gruitor” ; 11) Petrila — „Virful Aușel” ; 12) Bumbesti pe Jiu — „Virtop” ; 13) Bumbesti — Pieșa (Porceni), ultimele fiind situate „excentric” față de celelalte, pe versantul de sud-est al Munților Vilcanului, respectiv pe versantul de sud al Culmii Polatiștei și nu ai Munților Șurianului. (După părerea noastră aceste ultime două castre, de pe teritoriul extracarpatic al Daciei, formează totuși un fel de „pandant” al castrului de la Orăștioara de Sus, în sensul că toate trei au fost amplasate la intrarea unor căi de înaintare spre inima munților, respectiv spre cetatea de scaun a regatului lui Decebal. Trebuie să precizăm în paranteză că în linii mari ne-am ghidat după descrierea și constatările făcute de predecesorii noștri în cercetare. În afara presupusului castru de la Costești — „Prisaca”, toate aceste elemente de întăritură au fost văzute și de noi, astfel că la discutarea problemelor folosim și impresiile noastre notate la fața locului).

1. ORĂȘTIOARA DE SUS (amintit în literatura de specialitate și la Bucium, jud. Hunedoara). La sud de comuna Orăștioara de Jos, pe malul stîng al Apei Orășului (denumită și Apa Grădiștei), în luncă, imediat lângă albia actuală a rîșorului, pe locul căruia locuitorii îi zic „PIATRA GRĂDIȘTII”, la nord-est de virful „Glemea” (424 m), în fața bisericii de la Bucium, se cunoaște de mult așezarea romană, cîndnd dintr-un castru de piatră și locuințe civile în apropierea lui². Azi nu se mai păstrează din castru decît lațura vestică și o porțiune din latura de nord, restul fiind spălat de rîu.

Cu ocazia săpăturilor efectuate în vara anului 1956 nu s-a putut constata dacă castrul de piatră avusese și o fază inițială de pămînt³. În cursul săpăturilor ulterioare s-a ajuns însă la altă concluzie⁴. În profilul secțiunii nr. 1 s-a văzut clar că înainte de construirea castrului, nivelul de călcare se afla pe pămîntul galben-lutos. (Din numeroasele fragmente ceramice găsite în cursul lucrărilor, nici unul nu apare a fi dacic, deci castrul nu a fost precedat de o așezare decică, cum au opinat unii dintre cercetătorii mai vechi⁵). Peste acest nivel galben romanii au construit un val de pămînt. Judecînd după profil, valul avea o lățime de circa 7 m la bază, înălțimea ne mai puțin fi determinată. Spre exterior, valul avea o bermă de circa 1,4 m lățime, după care urma șanțul vestic. Acest șanț nu poate aparține în nici un caz castrului de piatră, deoarece dărîmăturile zidului se opresc la nivelul gurii lui, în timp ce în șanțul de nord ele ajung pînă aproape de

înd. Cea mai mare parte a șanțului vestic (de la gură pînă la 0,3 m de virful lui) este umplută cu pămînt brun-gălbui și galben. Acest fapt dovedește că, înainte de a fi astupaț intenționat de constructorii castrului de piatră, șanțul începuse să se umple cu pămîntul scurs de pe pantele sale. *Dimensiunile mici ale șanțului* — după părerea lui. H. Dalcoviciu și I. Glodariu — „...permît presupunerea că aveam de-a face cu un simplu castru de marș din vremea războaielor dacoromane”. [Așadar, săpăturile din anul 1964 au stabilit limpede existența a două faze de construcție (una de pămînt, a două de piatră) la castrul roman de la Orăștioara de Sus].

2. C. Dalcoviciu, Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, p. 6—7 ; pentru bibliografia mai veche, vezi p. 108—109.

3. C. Dalcoviciu, N. Gostar, H. Dalcoviciu, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului — Costești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 350—353.

4. H. Dalcoviciu, I. Glodariu, *Castrul roman de la Orăștioara de Sus*, [C. Dalcoviciu și colaboratorii, *Șantierul arheologic dacic din Munții Orăștiei*], în *Materiale*, X, 1973, p. 79, 81.

5. Cf., de ex. : G. Tégliás, *Hunyadvármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig*, în *Hunyadvármegye története*, I, Budapesta, 1902, p. 144.

2. **COSTEȘTI — „PRISACA”** (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara). Pe înălțimea „Prisăcii” (cota 1219 m), situată la sud-est de satul Costești, înălțime ce se racordează nivelului superior al complexului sculptural geomorfologic Gornovița (aparținând celui de-al doilea etaj al Platformei Luncanilor), se află o circumvalație de mărime de 300 x 100—120 m (= 30 000—36 000 m²), neregulată, greu de recunoscut mai ales pe latura de est și cea de sud⁶. Conform părerii descoperitorului, C. Daicoviciu, șanțul pare să fi fost în interior. Două secțiuni făcute de C. Daicoviciu pe marginea nordică a acestei circumvalații au arătat că „zidurile” acesei fortificații erau ridicate din îngrămădiri de pietre (zid sec) și dintr-o palisadă de lemn de brad. Un fragment de vas Latene găsit într-una dintre secțiuni pare să indice construirea fortificației în epoca dacică (?).

Recunoașterea ulterioară din anul 1956⁷ a verificat și confirmat datele de mai înainte. S-a constatat, în primul rând că „Prisaca”, dominând împrejurimile, constituie un loc foarte potrivit fie pentru ridicarea unei întărituri dacice, fie pentru construirea unui castru provizoriu roman. În al doilea rând, cit privește fortificația propriu-zisă, ea este orientată nord-nord-est — sud-sud-vest; colțurile ei sînt mult rotunjite, iar conturul se adaptează configurației terenului, înconjurînd înălțimea. Aceste ultime caracteristici, în ansamblu, dar mai ales planul fortificației pledează, mai de grabă, pentru un castru roman de marș.

Din interiorul fortificației, de altfel, spre nord, se vede o bună parte a culoului larg al Mureșului, dincolo de acesta urmînd masivul Munților Metaliferi ai Transilvaniei pînă departe, pînă dincolo de orașul Deva, spre vest. Depresiunea gemene a Streiului și a Cernei (transilvănene), precum și masivul Poiana Ruscăi, spre sud-vest o parte din Depresiunea Hațegului și Munții Retezatului, spre sud Platforma Luncanilor cu cele două etaje principale. Pe lângă toate acestea castrul domină și platoul carstic de la Grădiștea Muncelului, numit „Vîrtoape” cu numeroase așezări dacice, situate tot spre sud. Numai cetatea dacică de pe dealul „Blidaru”, spre sud-vest, este ascunsă vederii de către planul întins al „Prisăcii”.

„Castrul” este, deci, amplasat pe acea cale lesnicioasă de acces care, pornind cam din dreptul comunei actuale Beriu, se urcă domol pe „Dosul Rugăie” (491 m), „Dealul Crișan”, „Presbe” (1017 m), „Prisaca” (1219 m), „Brusturelu” (1331 m), „Ceata”, „Comărnicelul Cetei” (1178 m) spre cetatea dacică necercetată de pe Virful lui Hulpe (902 m), sau, trecînd pe lângă „Dealul de Groape” (1269 m), „Cioaca Ulmului” (1243 m), „D. Negru” (1259 m), pe virful de mijloc al „Muncelului”, iar de acolo se poate coborî chiar în „spatele” marii cetăți de la Grădiștea Muncelului.

3. **Burgul roman de la COSTEȘTI — „GRĂDIȘTE”** (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara). Pe botul de deal numit „Grădiște”, ce coboară spre albia Apei Orașului (Grădiștii) din dealul „Cetățuii” înspre nord-vest, la cota 405, pe terasa de 15—20 m a riului de munte, pe un teritoriu relativ îngust, cu pante rezezi, stîlcoase spre matca Apei Orașului, s-au descoperit resturile neîndoelnice ale unei întărituri mici romane⁸. Conform părerii descoperitorului, C. Daicoviciu, este vorba, desigur, de una din acele numeroase cantonamente provizorii romane ce s-au așezat de-a lungul Apei Grădiștii, în diferite puncte, fie în cursul celor două campanii, fie imediat după cucerire⁹.

Mica fortificație romană constă dintr-o întăritură cu plan patrat, formată din șanț și val, și unul și celălalt de dimensiuni reduse. Două din laturi pot fi ușor recunoscute: latura de nord și cea de est, ambele lungi de 34 m; în interior se aflau obiecte romane între care o lucernă cu firma FORTIS și o monedă, după cit se pare din secolul al II-lea e.n.

Cu ocazia efectuării unui sondaj de verificare, executat mai tîrziu⁹, într-adevăr, s-a putut constata existența unui șanț de apărare laț de 2 m, care se în-

6. C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 46.

7. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, I.H. Crișan, N. Gostar, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului (r. Orăștie, reg. Hunedoara), în *Materiale*, V, 1959, p. 381; H. Daicoviciu, *Addenda la „Așezările dacice din Munții Orăștie”*, în *Acta. MN*, I, 1964, p. 120.

8. C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 18—19; pentru bibliografia mai veche, nu fără îndoeli, vezi, *ibidem*, p. 107—108.

9. I.H. Crișan, *Castrul roman de la Costești*, în C. Daicoviciu și colaboratorii, *Șantierul arheologic dacic din Munții Orăștiei*, în *Materiale*, X, 1973, p. 74—75.

gustează spre fund unde măsoară 1 m. Adăncimea șanțului este de 2 m de la suprafața actuală a terenului și de 1,5 m de la nivelul antic. În fundul șanțului s-au descoperit câteva fragmente ceramice. În spatele șanțului *fără nici o bernă*, urmează un val de pământ ridicat din lut galben și bine bățuit, care, fiind destul de aplăzitat din cauza muncilor agricole îndelungate, măsoară 10 m lățime. Înălțimea maximă a valului, în nemijlocita apropiere a șanțului, este de 1,25 m. Valul păstrează această înălțime aproape 3 m, după care descrește spre interior. La baza valului, pe distanță de 7 m, s-a constatat o dungă puternică de pământ ars la roșu cu abundente urme de arsură, conștind din cenușă și cărbune. Șanțul a înconjurat burgul doar pe trei laturi, lipsind pe latura de est — cum s-a mai precizat — valul se ridică deasupra unei puternice denivelări ce coboară în lunca Apei Orașului.

În interiorul burgului s-au descoperit fragmente ceramice, nu prea numeroase. Câteva cuie de fier și o monedă romană de bronz foarte deteriorată. Printre fragmentele ceramice există și câteva vase roșii romane, și câteva cenușii, care ar putea să provină de la vase dacice.

Dimensiunile burgului, stabilite de C. Daicoviciu și verificate printr-o secțiune de I.H. Crișan, sînt 45 x 45 m, în care sînt incluse și elementele de fortificație; interiorul burgului măsoară 34 x 34 m (= 1 156 m²).

Deci, într-adevăr este vorba de un mic cantonament roman construit în cursul celor două campanii, legat, probabil, de asediul cetății dacice de la „Cetățuia“, ce se înalță amenințător deasupra luncii Apei Orașului, fiind, poate, distruse de mai multe ori (?) de daci, care au dat navală, desigur, și asupra acestei întărituri înfipte în mod îndrăzneț la poalele „Cetățuii“.

4. **LUNCANI** — „**TÎRȘA**“ (com. Boșorod, jud. Hunedoara). Aproximativ în centrul treptei inferioare a Platformei Luncanilor (este vorba de nivelul inferior al complexului sculptural Gornovița), în acel loc cvasi-dominant de unde se poate ajunge relativ ușor în patru direcții, și anume: 1) (prin ocolirea „Virfului Săcuiului“, 949 m), prin satul Bobaia la Boșorod (în „Valea Luncanilor“), la Ocolișul Mic (spre Costești, respectiv la Ludeștii de Jos), 2) la cetatea dacică de pe „Blidaru“, respectiv la „Faeragu“, 3) la cetatea dacică de la „Piatra Roșie“ (de nord, 823 m) și, în sfîrșit, 4) pe lîngă „Dealul Alunului“ (947 m) și prin „Prihodiste“, în valea Apei Grădiștii, respectiv la cetatea de scaun de pe „Piciorul Muncelului“.

În spatele școlii generale de la Luncani, în fața bisericii, pe o ridicătură de teren, se văd foarte clar trei laturi ale unui castru roman de pămînt¹⁰. Dimensiunile fortificației sînt aproximativ următoarele: latura scurtă de est 100 m, latura lungă de sud 240 m (suprafața = 24 000 m²). Celelalte două laturi nu pot fi decît numai cu aproximație calculate. Cîteva sondaje făcute pe una din laturile castrului și în interiorul lui au confirmat caracterul provizoriu al acestei fortificații de pămînt, datînd, desigur, și ea din perioada operațiunilor militare de cucerire a Daciei. Grosimea valurilor de pămînt care alcătuiesc laturile castrului este de aproximativ 8 m, iar înălțimea variază între 1—2 m. Urmele șanțului exterior au putut fi constatate, de asemenea, aproape jur-împrejur.

Întăritura fiind amplasată aproximativ în centrul Platoului propriu-zis al Luncanilor, nu oferă o posibilitate de control vizual nemijlocit. Nici „Blidaru“, nici „Piatra Roșie“ (de nord) nu se văd din acest loc; în schimb, pe vreme bună, are o vizibilitate excelentă spre castrul de marș (?) din virful „Prisăcii“ și putea controla posibilitatea de acces spre „Dealul Alunului“, respectiv spre „Poiana Omului“ (1 153 m), adică spre drumul de înaintare dinspre Pui, Ponor, Ohaba-Ponor, sau Pui, Galați, Fizești, prin polia de la Ponoriciu spre valea Apei Grădiștii¹¹.

5. **CĂTUNUL PONORICI** — „**VIRFUL POIENII**“ sau „**VIRFUL VIRFETE**“ (satul Ohaba-Ponor, com. Pui, jud. Hunedoara). La nord-est de polia de la Ponorici, se întinde un platou calcaros, de dimensiuni apreciabile. Acesta este înărginit la sud-est de Valea Ponoriciului, la sud-vest de polia și valea seacă de odinioară, suspendată, curioasă a aceluiasi pîrîu; la nord-vest de abruptul stîncos

10. C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 48—49.

11. Vezi, I. Ferenczi, *Căstrele de marș de la Ponorici (com. Pui, jud. Hunedoara) — fortificații romane pînă acum necunoscute din partea vestică a Munților Sebeșului, în St. Com. Caransebeș, 1979, p. 141, 145.*

dinspre cătunul de munte Cioclovina, începând de la capătul nordic al văii seci (a cărei terminație, pe verticală, aproape coincide cu deschizătura peșterii vestice prin descoperirile arheologice paleolitice) până la coța 859, din apropierea „Văii Roșii” (de nord), pe o lungime de aproximativ 1,6 km. Platoul este închis dinspre nord, de sectorul superior al văii amintite ulterior, săpată în sisturi cristaline. El se leagă numai în colțul estic, printr-o gîuire îngustă, cu coama prelungă, care se duce spre „Poiana Omului” (1153 m). Platoul are o altitudine relativ egală (diferitele suprafețe oscilează între circa 920—1034 m altitudine absolută). În treimea lui de sud-est este fragmentat de o vale care își are obârșia în cristalin și își pierde apa într-un sorb înainte de a junge în polia Ponoriciului.

Marginea de sud-vest a micului platou (care el însuși este o parte componentă a Platformei Luncanilor) este formată dintr-o dîlmă prelungă, de proporții, pe „fruntea” căreia au construit (probabil dacii) valul de apărare extrem de interesant, complex, în literatura de specialitate cunoscut ca „Troianul” de la Ponorici¹². Cam în dreptul locului unde dispare actualmente într-un canal subteran apa de suprafață a „Văii Ponoriciului”, perpendicular pe ductul „Troianului” (de origine probabil dacică), adică al valului cu palisadă, apare o altă dîlmă formată tot din blocuri nefasonate de calcar jurasic, secundat spre nord de o vale prea puțin adîncă, seacă, cu un sorb (avenă) la terminația ei inferioară.

a) Pe această ultimă coamă scundă, orientată sud-vest — nord-est, se poate urmări un val (zid sac) compus din blocuri mai mari sau mai mici de calcar nefasonate, acoperit cu pajiște¹³. Acest val, foarte aplătizat, greu vizibil dar — fără îndoială — existent, durat cu mai puțină griă, este mai scund în comparație cu valul cu palisadă. El se poate observa pe o distanță de aproximativ 460 m, pînă acolo unde începe o văioagă seacă în direcția perpendiculară, (adică aproape paralelă cu direcția axului lung imaginar al poliei de la Ponorici, pe ductul ultimului val). Acesta formează aici un colț de dreptunghi, rotunjit și continuă pe o distanță de aproximativ 200—210 m spre sud-est, mai puternic, distanța neputînd fi apreciată din cauza desîșului alcătuit din arbuști cu spini (un fel de *macchia*), deci spre valea cea mică, a cărei nume nu-l cunoaștem, pînă la începutul pantei abrupte, stîlcoase. Judecînd pe baza planului întăriturii, avem de-a face aici, probabil cu un castru roman cu caracter provizoriu, de mare întindere, a cărui latură de sud-vest o formează o porțiune lungă de 420—430 m a „Troianului” vechi (dacic ?); laturile drepte de nord-vest și de nord-est fiind construcții noi față de corpul „Troianului”. Latura imperfectă de sud-est (formînd un fel de unghi drept) pare să lipsească totalmente din cauza abruptului accentuat, frîntă și ea ca direcție de două ori, alcătuiind de fiecare dată — din cauza configurației terenului — cîte un dreptunghi. Pianul castrului se poate asemana, deci, cu ur-

mătoarea figură geometrică: Urme de intrare, deocamdată, nu le-am putut sesiza, nici conturul unui șanț de apărare, ce-l înconjoară.

b) În interiorul acestei fortificații, apărută de înseși condițiile geomorfologice favorabile, capabilă să adăpostească chiar o unitate strategică (legiune ?), într-o poziție „ex centrică”, în apropierea colțului nordic, se văd contururile unui alt monument, de astă dată însă cu plan regulat, durat tot din blocuri mai mici sau mai mari, nefasonate, de calcar local, jurastic. Laturile lungi ale respectivei construcții sînt de 40 m, iar cele scurte de 32 m, valul atîngînd înălțimea de 0,6—0,8 m, lățimea lui la bază fiind de circa 8 m. Orientarea acestei ruine (de *burgus* ?) diferă puțin de orientarea presupusului castru de marș, coincidînd cu punctele cardinale. La ridicarea valului de piatră (zidul sec) al construcției mai mici s-a folosit, parțial, foarte probabil, material litic luat de pe o porțiune oarecare din valul întăriturii mai mari, deoarece tocmai din sectoarele mai apropiate ale acestuia, în mod vădit lipsește o cantitate de material de construcție, luată pînă la suprafața originală a terenului. Judecînd pe baza acestei observații, putem

12. Cf. C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 61—63, 112 (cu bibliografia mai veche) ; C. Daicoviciu, *Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 74.

13. I. Ferenczi, în *St. Com. Caransebeș*, 1979, p. 145—149.

avansa ipoteza de lucru că întărirea cea mică a fost construită după ce prima, mult mai încăpătoare, nu a mai fost utilizată. Primul castru de marș (ipotetic) a fost făcut, se poate presupune, cu ocazia primului război dacic, dovedind eventual, un popas mai scurt sau mai lung al unei unități strategice (legiune?) care înainta dinspre Depresiunea Hațegului spre cetatea de scaun de la Grădiștea Muncelului pe acest loc de trecere obligatorie, după învingerea apărătorilor „Troianului”?. Al doilea, cu dimensiuni mult mai reduse și cu un plan mult mai regulat, măsurat conform „normelor” castramentăției romane, putea să fi fost construit fie cu ocazia celui de-al doilea război (105—106 e.n.), fie imediat după terminarea acestuia, în cadrul măsurilor luate pentru „pacificarea” acestei zone de către comandantul suprem roman.

Cu toate că ambele întărituri sint amplasate pe un platou înalt față de polia de la Ponorici, din cauza înălțimilor înconjurătoare din mai toate direcțiile (de ex.: „Dealul Robului”, 977 m, „D. Padeș”, 1019 m, „D. Plopii”, 1135 m, „Rotunda”, 1139 m, „Ticera Izvorului”, 1177 m, „Poiana Omului”, 1153 m, „Virful Poienii”, 1032 m etc.) nu are nici un contact vizual nemijlocit nici spre Depresiunea Hațegului, nici spre valea Apei Grădiștii. Tocmai din această cauză, din capul locului trebuie să presupunem existența de odinioară a citorva turnuri provizorii de veghe și semnalizare din imediata apropiere; urmele lor, deocamdată nu am avut norocul de a le depista.

Deși ne-am străduit mult să aflăm și alte urme în afara valurilor înconjurătoare de pe suprafața întăriturilor, nu am reușit să culegem nici un fel de material arheologic, cât de cât de concludent. Între altele, și natura solului, cu un strat de humus modern foarte subțire, după care urmează calcarul dur, este vorba, deci de un lapiez acoperit cu un strat subțire de humus), îngreunează mult obținerea oricărui rezultat în această privință. (Urmele de acest gen însă, fără efectuarea unor săpături măcar cu caracter informativ, în general, lipsesc și din interiorul altor fortificații similare din subdistrictul geografic al Munților Șurianului). În ciuda acestei nereușite, impresia noastră este că în această parte a platoului numit „Virful Poienii” avem de-a face cu două întărituri romane provizorii de diferite dimensiuni, legate în mod direct sau indirect de campaniile militare ale lui Traian.

6. GRĂDIȘTEA DE MUNTE — „MUNCELU” (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara). Urmele unui castru provizoriu pe virful cel mai înalt (1613 m) dintre cele trei virfuri (1509, 1565 m) ale „Muncelului” au fost pentru prima dată observate de G. Téglás¹⁴ și pe urmă de C. Daicoviciu¹⁵, deși primul vorbește în sensul că, față de C. Gooss¹⁶, numai el a găsit urme precise „în direcția Godeanului”. C. Daicoviciu descrie castrul mai amănunțit, arătând că este vorba de o întăritură cu un val foarte puțin pronunțat, lat de numai vreo 4 m, format din zid sec și dintr-un șanț interior puțin adânc, lat de aproximativ 5 m. Valul și șanțul închid o suprafață de 60x65 m (=3900 m²). C. Daicoviciu își exprimă părerea că ar putea fi un mic lagăr provizoriu roman.

Recunoașterea lui H. Daicoviciu a avut darul să aducă unele precizări, nereușind însă nici el să lămurească rostul circumvalației în chip sigur¹⁷.

Orientarea aproximativă a fortificației este nord-est — sud-est, valul fiind astăzi mai bine vizibil pe laturile scurte (de nord și de sud) ale dreptunghiului. Un sondaj executat pe latura răsăriteană, aproape de colțul de sud-est, a arătat că valul este durat din pământ și din piatră de stîncă locală. În structura valului s-a mai găsit și puțin carbune de lemn, fără a se putea dovedi însă în mod sigur existența unei palisade. În schimb, s-a putut constata existența unui șanț exterior valului, bine vizibil pe latura nordică. Întărirea nu a avut două șanțuri (unul

14. Op. cit., p. 21 ; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 101—102, 113.

15. C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 43.

16. C. Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, în AVSL, XII, 1876, (extr.). p. 127.

17. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, N. Gostar, în *Materiale*, V, 1959, p. 382 ; H. Daicoviciu, în *Acta. MN*, I, 1964, p. 117—118, nr. 29. Trebuie să precizăm că întărirea este amplasată în virful cel mai înalt al „Muncelului” (cota 1613) și nu în virful celui de mijloc (nod secundar hidrografic) cum cred unii dintre cercetători.

exterior și altul interior). Configurația terenului pare să indice că pentru ridicarea valului s-a scos pământ și din interiorul fortificației, ceea ce dă într-adevăr impresia unui șanț interior. Colțurile circumvalației par să fi fost rotunjite.

Un sondaj superficial (25—30 cm adâncime) efectuat de H. Daicoviciu în punctul cel mai înalt din interiorul fortificației (la aproximativ 8 m depărtare de colțul sud-vestic) a scos la iveală multe fragmente ceramice. H. Daicoviciu subliniază că toată ceramica aflată este de factură incontestabil dacică. Singurul obiect de metal găsit cu prilejul sondajului este vârful de fier al unui *pilum*.

Nu putem fi absolut siguri că circumvalația de pe vârful „Muncelului” într-adevăr reprezintă urmele unui castru roman de marș. Ceramica aflată aici ar putea indica și existența unei fortificații dacice (eventual ridicată în pripă în timpul războaielor cu romanii?). Poziția dominantă a vârfului „Mucelului”, vîrf de unde se deschide o panoramă de neuitat, o posibilitate de control în mai toate direcțiile [numai în direcția Godeanului (1659 m) se reduce această distanță de vizibilitate] față de complexul cetății și așezării de la *Sarmizegetusa Regia* face această ipoteză tot așa de verosimilă ca și cea a castrului provizoriu roman. Planul și aspectul în ansamblu ai fortificației de înălțime pledează, totuși, pentru aceasta ultimă posibilitate.

7. **MUNICIPIUL PETROȘANI** (jud. Hunedoara). Despre existența unui castru roman de marș nu se știe nimic precis. Urmele acestora, în general, fiind „șterse”, puțin vizibile, s-au putut fi distruse, parțial sau integral, cu ocazia unor construcții moderne. În literatura de specialitate mai veche pe teritoriul orașului Petrila (actualmente mai degrabă de pe teritoriul localității Lonea) de la poalele muntelui „Capra” (1929 m), se menționează „trei rînduri de adincituri” (așa numitele „Gropi ale lui Pyrrhus”), probabil urme de valuri și șanțuri de pământ „dintr-o epocă neprecizată”¹⁸. După părerea noastră, dacă va fi existat aici într-adevăr un castru de marș, acesta mai degrabă a fost amplasat în spatele clădirii fostului liceu, precum și în spatele tribunalului din Petroșani, nu prea departe de albia vîrfului „Malea”. Aici, pe capătul de nord al terasei pleistocene (?) a Jiului, cu ocazia unor construcții executate nu demult, lectorul universitar Ion Piso [din amabilitatea căruia posedăm această informație (pentru care îi mulțumim și pe această cale)], precum și muzeograful principal Tudor Soroceanu, de pe un teritoriu întins, au cules fragmente ceramice, fragmente de țigle și cărămizi, unele dintre ele avînd stampila legiunii a XIII-a *Gemina*. De pe vatra orașului Petroșani în literatura de specialitate nu au fost cunoscute urme romane cu o extindere mai mare. Conform afirmației lui I. Piso — din cauza faptului că terenul momentan este acoperit cu clădiri, nu se mai pot distinge contururile castrului, dar că în această depresiune intramontană cu un climat aspru, nu prea fertil, nu avea ce căuta o așezare civilă, este aproape sigur. O chestiune, în plus, de rezolvat este dacă acest castru — deocamdată mai mult ipotetic decît faptic — avusese și el una sau mai multe faze de construcție (și încă din vremea primului război dacic). „Logic” s-a simțit și pînă acum lipsa unui element, o fortificație între Bumbesti pe Jiu—„Vîrtop”, respectiv Bumbesti—Pleșa (Porceni) — Bănița—„Jigoru Mare”. dar — din nefericire — logica noastră de multe ori nu coincide cu logica comandanților superiori romani.

8. **BĂNIȚA** (comuna suburbană a municipiului Petroșani) — „*JIGORU MARE*”, „*VîRFUL CU OCOL*”. Un castru roman de dimensiuni considerabile și cu un contur pronunțat, se află pe muntele „Jigoru Mare” (1501 m), într-o poziție dominantă, excelentă, înconjurînd vîrful numit „Vîrful cu ocol”, ce se găsește la sud de cetatea mare de la Grădiștea de Munte, la o depărtare, socotită în linie dreaptă, de aproximativ 15 km¹⁹. Aceste două întărituri, de proporții și cu caracter cu totul diferit, nu au însă contact vizual nemijlocit!

Fortificația are o formă patrulateră, laturile de nord și de sud fiind de cîte 310 m, iar cele de est și de vest de cîte 240 m, avînd o suprafață considerabilă

18. Vezi J.F. Nelgebaur, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Altertums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Brașov, 1851, p. 86; A. Ipolyi, *Magyar régészeti krónika*, în *Arch. Köz.*, II, 1861, p. 225; Gr. Gh. Tocilescu, *Dacia înainte de romanii*, București, 1880, p. 895; I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1920, nr. 511.

19. C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 43—44.

de 74 000 m². Imprejurimirea castrului constă dintr-un val de pământ și pietre de stincă locală, gros de aproximativ 5 m și înalt de 2—2,5 m. În fața acestui val de jur-împrejur, se observă bine șanțul adânc, lat de circa 4 m. Urmele porților se recunosc pe latura de est și de sud, deci în direcția opusă în care se află cetatea cea mare de la Grădiștea Muncelului, avînd în fața lor cite un *ti ulus*.

Desigur că și această întăritură făcuse parte din categoria castrului de marș al unităților strategice romane ce au atacat cetatea mare de la Grădiștea Muncelului dinspre coama prelungă Comărnice—Godeanu—Muncel.

9. **BARU MARE — ORAȘUL PETRILA** (mun. Petroșani) — „COMĂRNICELU” (jud. Hunedoara). Pe coama lată (astăzi pleșuvă) a „Comărniceului” (1896 m) există două castru.

a) Fortificația dublă, cea mai puternică, contrar afirmațiilor de pînă acum, este amplasată chiar în vârful pleșuv și puțin bombat al „Dealului Comărniceului”, borna de triangulație căzînd chiar în interiorul castrului²⁰. Întărirea, din punctul culminant al căruia se deschide o priveliște de nedescris, deci se poate controla o zonă considerabilă, are un plan dreptunghiular, cu dimensiunile de 300x195 m, cu o suprafață de 58 500 m². Are colțuri rotunjite, valuri puternice, șanțuri relativ adînci, *tituli* în fața celor patru intrări.

b. La sud de această fortificație, la o depărtare de aproximativ jumătate de km, un alt castru de pămînt se conturează puțin mai slab față de cel anterior. El se află în centrul puțin bombat al unui platou lat ce se racordează acelei coame care, începînd din apropierea „Cetății Bolii” de la Bănița, prin vârful „Jigoru lui Mare”, muntele „Taia” (1710 m), asigură una dintre căile cele mai „lesnicioase” de pătrundere²¹, din valea pîrului „Jigureasa”, respectiv din Depresiunea Petroșanilor spre Grădiștea Muncelului. Și acest al doilea castru se află deasupra liniei de curbă de nivel de 1800 m. Trebuie menționat în completare că din acest castru se poate ajunge relativ ușor pînă la vârful „Titianu” (1724 m), care, în linie dreaptă, se află la o distanță aproximativ de numai 4 km, față de castrul dublu de pe „Comărnice”, din primul punct. Chiar în vreme cu vizibilitate mediocră se poate vedea pînă la cetatea de scaun, respectiv pînă la fortificațiile de pe „Muncel” și „Prisaca”, pomenite mai înainte. Cu alte cuvinte, din castru de pe „Comărnice”, prin intercalarea unui singur punct dominant, și anume muntele „Titianu”, ce-i drept, din depărtare și numai în vreme fără nori joși, se poate controla orice mișcare ce se desfășoară sau se desfășurase pe dealul cetății celei mari de la Grădiștea Muncelului. Are legătură vizuală și cu „Muncelul”, așa cum castru de pe culmea „Așelului” și „Jigoru Mare” au legătură vizuală cu cele de pe „Comărnice”, iar din castrul de pe vârful „Muncelului” se poate vedea pînă la vârful „Prisăcii”, la Luncani—„Tîrsa”, respectiv pînă la înălțimile înconjurătoare castrului de marș de la Ponorici—„Vîrfurile Poienii”!

Lungimea acestui de-al doilea castru (simplu) este de 300 m, iar lățimea de 260, deci ocupă o suprafață de 78 000 m².

Deoarece faptul în sine are o importanță deosebită strategică și tactică, repetăm: de pe vârful „Comărniceului” se deschide o priveliște minunată care asigură o legătură vizuală în aproape toate direcțiile, din acest vîrf putînd privi — între altele — Culmea Polatiștei²², cu vîrfurile „Reli” (1473 m), „Gropu” (1573 m), apoi Pasul de înălțime Vilcan (1621 m), „Jigoru Mare”, „Vîrfurile Pătru” (2133 m), „Așelul” (2005 m), ba și „Godeanu” care se ridică în dreptul cetății mari de pe „Piciorul Muncelului”. „Dealul Comărniceului” are, deci, oarecum o poziție centrală, dominantă, fiind la înfrîngerea mai multor posibilități de acces, mai ușoare

20. Cf. G. Téglaş, Decebal végső menedékvárainak holléte, în *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, XXV, 1914, p. 521—524; G. Finály, A gredistyei dák várak. Die dakischen Festungen in Gredistye, în *Arch. Ért.*, XXXVI, 1916, p. 33; G.A.T. Dacies, Trajan's first Dacian War, în *Journal of Roman Studies*, VII, 1917, p. 77; idem, Topography and the Trajan Column, în *JRS*, X, 1920, p. 17; C. Daicoviciu, Neue Mitteilungen aus Dacien, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 311; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 44, 114.

21. În legătură cu cîteva itinerarii presupuse ale unor trupe romane, vezi: I. Glodariu, Itinerarii posibile ale cavaleriei maure în războaiele dacice, în vol. *În memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 153—154.

22. I. Ferenczi, O posibilitate de înaintare a trupelor romane cu ocazia celor două războaie dacice (101—102, 105—106), pînă acum necunoscută, prin Carpații Meridionali, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 117—126.

sau mai grele, fapt ceea ce a asigurat mari avantaje acelor unități strategice romane care se aflaseră în curs de înaintare spre *Sarmizegetusa Regia*.

10. **BARU MARE** — „*LA FINTINA LA GRUIȘOR*” (jud. Hunedoara). Această fortificație se găsește între „Dealul Comărnichelului” (1896 m) și „Dealul (sau Vîrful) Negru” (1866 m), partea mai ridicată (aidoma unui platou) a șei dintre aceste înălțimi, mai aproape însă de prima culme, urcîndu-se puțin pe versantul de nord al acesteia, chiar pe cumpăna apelor care curg spre riul de munte „Apa Mare” (Apa Cugirului) către nord-nord-est, de pe o parte și a celor care se îndreaptă spre „Văile Comărnichelului” și a „Sasului”, afluenți din stînga ai „Văii Petrosului” (ai Streiului superior), către vest, pe de altă parte. Imediat la nord de întăritură se ramifică spre est poteca de munte către vîrfurile „Pîrva” (1912 m), „Șurina” (2061 m), „Aușelu”, din cea care o ia spre sud [fie de la „Dealul Dobrei” (1856 m), pe urmă coboară pe „Muncelu Dobrei” în valea cu aceeași nume, iar de acolo în valea „Taiei”, fie pe „Dealul Taia” (1710 m), „Dealul Gruniu” (1504 m), „Poiana Ditei” (1385 m), „Jigoru Mare” (1501 m) etc.] spre Depresiunea Petroșanilor.

Întăritura prezentată prima dată mai detaliat de H. Daicoviciu²³ are un plan „octogonal”, cu totul neregulat însă. (Necesită o ridicare topografică cît mai urgentă și precisă). Prima latură, orientată nord-nord-vest — sud-sud-est, are o lungime de 44 m. Spre exterior șanțul este bine vizibil. Înălțimea valului, scotită din fundul șanțului, este de circa 1 m. A doua latură, orientată nord-vest — sud-est, este lungă de 65 m, terminîndu-se cu o porțiune de aproximativ 6 m care se rotunjește spre sud-est. Șanțul este bine vizibil și de-a lungul acestei laturi. Latura a treia, lungă de 120 m, merge de la est la vest. Din cauza pantei „Dealului Comărnichelului”, valul și șanțul de astă dată sînt slab vizibile. Cea mai lungă latură, a patra, este orientată spre sud-est — nord-vest și măsoară aproape 149 m, colțul cu latura a treia, nefiind stabilit cu siguranță. Numai pe ultima porțiune, spre nord-vest a acestei laturi, valul și șanțul se disting bine. A cincea latură, avînd o orientare și mai accentuată de la sud-vest spre nord-est, măsoară 63 m. Valul este bine vizibil, numai șanțul nu se distinge bine. Latura a șasea este orientată nord-vest — sud-est, avînd o lungime de 85 m. Valul este prost păstrat, dar șanțul se vede foarte bine. A șaptea latură are aproape aceeași orientare ca și latura precedentă, unghiul pe care-l fac ele fiind puțin accentuat. Lungimea ei atinge numai 45 m, valul fiind mai vizibil decît șanțul, în pofida unor porțiuni care au alunecat. Latura a opta, lungă și ea numai de 50 m, merge aproape de la nord spre sud. Atît valul, înalt cam de 1 m, cît și șanțul sînt bine vizibile.

Un mic sondaj (secțiune) executat de H. Daicoviciu pînă la 0,8 m adîncime de-a curmezîșul celei de a opta laturi, a arătat că la ridicarea valului s-a folosit pămînt brun-roșcat scos din șanț și bucăți nu prea mari de piatră de stîncă locală. Nu s-au găsit urme de birne, iar sondajele executate în interiorul castrului nu au dat nici un fel de rezultat științific.

Întăritura, *fără condiții de vizibilitate bună*, situată la terminația inferioară a pantei de nord-nord-vest a „D. Comărnichelului”, îndreptată spre „Dealul” sau „Vîrful Negru” (1866 m), se află, deci, în acel loc important de unde pornește singura cale mai ușoară spre *Sarmizegetusa Regia*, trecînd pe lîngă culmile: „Dealul (Vîrful) Negru” (loc obligatoriu de trecere, o cale foarte vulnerabilă de circa 1 km lungime, numai pe versanții acestuia fiind o porțiune mai grt de traversat în cazul prezenței inamicului în vîrfurile dealului), „Vf. Rovinii” (1750 m), „Vf. Mlăcile” (1798 m), „Vf. Șinca” (1723 m), „Vf. Șteaua Mare”, „Vf. Șteaua Mică” (1650 m), „Vf. Zeburu” (1606 m), și, în sfîrșit „Godeanu” (1659 m), folosind toate avantajele geomorfologice („plaiurile”) oferite de complexul sculptural Rîu Șes.

11. **PETRILA** — „*VIRFUL LUI PĂTRU*” — „*AUȘELU*” — „*OCOL*” — „*CETATE*” (municipiul Petroșani, jud. Hunedoara). O altă fortificație romană, foarte asemănătoare celor de pe „Dealul Comărnichelului”, se găsește la aproximativ 12 km depărtare în linie dreaptă spre sud-est, pe platoul dominant, situat pe „șaua” care leagă, la est muntele „Vf. lui Pătru” (2133 m) și „Aușelu” (2015 m) la vest. Această întăritură de pămînt este menționată în literatura arheologică începînd din

23. In Acta. MN, I, 1964, p. 118.

primii ani ai secolului al XIX-lea²⁴. Locul se numește „Ocol” sau „Cetate”. În acest loc, cu o vizibilitate largă în toate direcțiile (ținând cont de faptul că chiar în „Vf. lui Pătru” putea să existe un post de veghe și de samnalizare, virf, care, de altfel, este virful cel mai înalt al Munților Șurianului, și totodată, este foarte greu de atacat dinspre laturile de nord, est și sud), se află un castru de pământ cu plan patrat, orientat est-vest, cu colțurile rotunjite, având următoarele dimensiuni: latura de nord 228 m, latura de sud 211 m, latura estică (îndreptată spre „Vf. lui Pătru”) de 203 m, iar latura vestică (îndreptată spre „Aușelu”) de 192 m, suprafața lui fiind egală cu circa 49.526 m². Fortificația este înconjurată de un val de pământ de 5—6 m lățime și de aproximativ jumătate de metru înălțime. În fața valului se întinde un șanț lat de 2 m și adânc de circa jumătate de m. Castrul avea patru intrări, pe fiecare latură câte una, late de 9—12 m, așezate față în față. În fața intrărilor, la aproximativ 9 m depărtare se întinde câte un *titulus*, constând din val și șanț pe o lungime de 14 m. Pe latura de nord intrarea și *titulus* nu se mai văd însă. Cu ocazia recunoașterilor nu s-au găsit obiecte de origine antică.

În anul 1940 s-au executat câteva mici sondaje care au confirmat caracterul roman al întăriturii, dar nu au scos la iveală obiecte. Castrul, în orice caz, pare să dateze din timpul războaielor pentru cucerirea Daciei de către trupele victorioase ale lui Traian.

12. **BUMBESTII PE JIU** — „**VIRTOP**” (jud. Gorj). La gura de miazăzi a defileului sălbatic și pînă în a doua jumătate al secolului trecut, impracticabil al Jiului, pe malul stîng al râului, pe teritoriul comunei Bumbesti, se află două caastre romane, depărtate între ele la 900 m²⁵. În dreptul km 82 de pe șoseaua națională Tîrgu Jiu — Petroșani, la 35 m de această șosea și la 100 m depărtare de gara C.F.R., se află castrul care a făcut obiectul cercetărilor din campania 1955. În a doua fază a existenței lui, el a fost construit din piatră și a fost distrus în cursul veacurilor mai mult de jumătate de apele repezi ale Jiului.

La nord-est de acest element de fortificație, în dreptul bornei de la km 83, se întinde cel de-al doilea castru, situat în dreapta pîrului „Virtop” (de la care și-au primit numele), fiind tăiat în două de șosea și de calea ferată. La ora actuală acest al doilea castru este distrus în cea mai mare parte de calea ferată, prin cărarea pămîntului pentru terasamentul celor două artere de comunicație, precum și de cărămidăriile moderne.

Cercetările arheologice s-au făcut la ambele caastre încă în anul 1877 de P. Polonic sub îndrumarea lui Gr. Gh. Tocilescu. Rezultatele acestor lucrări nu au fost publicate însă, ci se păstrează în formă de rapoarte din manuscrisele nr. 5133, 5134 și 5139 de la Biblioteca Academiei R.S. România. [Menționăm că fortificația de piatră are și ea două faze de construcție. Cu privire la neregularitatea observată în legătură cu incinta refăcută, trebuie să se țină seama de ceea ce ne mărturisește inscripția referitoare la refacerea castrului, din anul 201 e.n. și de ceea ce se constată în secțiunile efectuate de Gr. Tocilescu și colectivul său de lucru. Inscripția spune clar: „*Muros caespiticos vetustate dilapsos lapide eos restituerunt*”. Cu alte cuvinte, incinta primei faze a celui de-al doilea castru era construită din brazde și ea s-a prăbușit din cauza vechimii].

În secțiunile săpate în interiorul castrului de pe lîngă pîrul „Virtop” s-au descoperit numai modeste urme ceramice, între care însă și fragmente de cărămizi

24. M.J.A. Ackner, în *AVSL*, I, 1, 1843, p. 11, 26; C. Gooss, *Chronik*, p. 46, 327; idem, în *AVSL*, XIV, 1877, p. 112; Gr. Gh. Tocilescu, *Dacia*, p. 895; G. Téglás, în *Földrajzi Közlemények*, XXII, 1894, p. 15—34; idem în *Akadémiái Értesítő*, XXV, 1914, p. 521; G. Finaly, în *Arch.Ert.* XXXVI, 1916, p. 32; GAT. Davies, în *JRS*; VII, 1917 p. 77; X, 1920, 17; P. Gereze, *Magyarország Múemlékei*, vol. II, Budapest, 1906, p. 792; I. Marțian, *Rep.*, nr. 308; idem, *Urme din războaiele romanilor cu dacii. Studiu arheologic*, Cluj, 1921, p. 41; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei*, București, 1937, p. 121, 131; C. Daicovicu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 311; M. Macrea, *Urme romane în regiunea cetăților dace din Munții Hune-dorei, în Sargetia*, II, 1941, p. 144; C. Daicovicu, Al. Ferenczi, op. cit., p. 44, 115; Zs. Jakó, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803—1804* (II), în *Acta. MN.*, VIII, 1971, p. 442.

25. Gr. Florescu, Exp. Bujor, A. Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbesti (r. Tîrgu Jiu, reg. Craiova)*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 103, 110; D. Tudor, *Oitenia romană*, București, 1978, p. 310. În volumul *Inscripțiile Daciei*, vol. II, București, 1977, p. 94—95 nu este menționată existența castrului de pământ de la Bumbesti pe Jiu—„Virtop”.

și țigle de acoperiș, un vîrf de lance din fier, piroane de fier și trei monede din secolul al II-lea e.n. Se pare că acest castru încetează a mai fi folosit, de îndată ce fusese ridicat castrul vecin înălțat din *murus caespiticus*. Castrul „Vîrtop” are dimensiunile de 126x115 m și suprafața de 14 490 m².

După cucerirea Daciei de către romani, castrul de la „Vîrtop” a fost părăsit, rămînînd numai cel de la borna km 82 pentru supravegherea zonei și paza drumului, care, foarte probabil, a fost construit de romani și prin folosirea Culmei prelungi a Polatiștei, paralelă cu defileul pînă la sfîrșitul secolului trecut impracticabil al Jiului și nu prin defileul celui rîu prin strîmtoarea căruia se desparte Munții Vilcanului de Culmea Polatiștei²⁶.

13. **PLEȘA (FOST PORCENI)**, com. Bumbestii pe Jiu, jud. Gorj). Dincolo de Jiu față de castrul de la Bumbestii — „Vîrtop”, deci la apus de acesta, în apropierea malului drept al acestui rîu abia ieșite din defileul întortocheat, pomenit mai sus, se află o altă fortificație de pămînt cu plan patruleter, de dimensiunile : 234x156 m (=36 504 m²), cu val applatizat, lat de circa 10 m și înalt de 2—2,5 m ! Fortificația este situată pe terasa de jos a Jiului, la poalele de est ale unui deal scund, între „Pîriul Porcenilor”, pe de o parte și „Pîriul Chirceagu” unit cu „Pîriul Mirnei”, pe de altă parte. Ea avea două intrări pe laturile lungi, acestea din urmă fiind orientate nord-est — sud-vest, și una la mijlocul laturii scurte, și anume cea de est (latura de vest fiind distrusă în cea mai mare parte). Cercetările întreprinse de P. Polonic²⁷, care i-a ridicat și planul, nu au dus la descoperirea vreunui material arheologic, iar în literatura de specialitate s-a înrădăcinat, respectiv s-a menținut părerea greșită că ar fi vorba de o întăritură de pămînt din timpul ocupării Olteniei de către austrieci²⁸.

„...Cercetările întreprinse în august—septembrie 1979 de colectivul șantierului Bumbestii au dus la descoperirea unui bogat și interesant material arheologic dacic și roman, în rigola interioară dintre *via sagularis* și *val*, precum și în *fossa* castrului. În interior, urmele sînt sărace, *dovadă a unei utilizări de scurtă durată a fortificației*. Eventual în zona unde se afla în mod obișnuit *praetoriul*, cercetările viitoare să identifice urme de construcții ; de altfel, mai multe fragmente de cărămizi s-au aflat și în cursul recentelor cercetări. Oricum, este de pe acum stabilit definitiv că fortificația de pămînt de la Porceni a fost un castru roman”²⁹.

După trecerea în revistă a celor 12 fortificații „sigure”, cunoscute în momentul de față și a uneia nesigure (acea de la Petroșani), în măsura în care putem face acest lucru pe baza observațiilor predecesorilor noștri și ale noastre personale, încercăm să tragem cîteva concluzii cu ajutorul metodei de comparație. În cele de mai jos ținem cont de următoarele criterii : I. Amplasarea castrului din zona cetăților dacice (poziția lor pe teren, amplasarea lor din punct de vedere strategic) ; II. Compoziția materialelor folosite la construirea fortificațiilor ; III. Dimensiunile elementelor de construcție ; IV. Planul fortificațiilor ; V. Dimensiunile pe teren ale întăriturilor (suprafața ocupată de ele) ; VI. Elemente speciale de întăritură ; VII. Rezultatele unor sondaje executate în elementele de fortificație ale castrului materialul ieșit din săpături ; VIII. Dacă există contact vizual între fortificațiile vecine sau între cele mai îndepărtate.

I. *Amplasarea diferitelor fortificații de origine romană sau foarte probabil romană*.

A) În zone de depresiuni sau în apropierea talvegului de văi sînt așezate patru caastre (dintre care unul nu atinge însă decît dimensiunile unui *burgus*). a) cel de la Orăștioara de Sus (Bucium) — „La grădiște” pe terasa fluviatilă holocenă inferioară a Apei Orașului ; cei de la Bumbestii pe Jiu — „Cîrtop”, respectiv

26. Vezi cele constatate de autorul acestei lucrări, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 117—126.

27. *Vezi Manuscrisele Academiei R.S. România*, vol. 5133, fila 146—verso (raport din 23 august al lui P. Polonic în care menționează că a lucrat trei zile cu 14 oameni) ; vezi, *ibidem*, filele 186—verso, 187 ; vol. 5139, fila 70. Aceste întărituri sînt marcate pe harta austriacă din 1718. (Textul notei de față este preluată de la C.C. Petolescu, în *Oltenia*, II, 1980, p. 107, nota nr. 12.

28. Gr. Florescu, Exp. Bujor, A. Matrosenco, în *Materiale*, IV, 1957, p. 103, 110 ; D. Tudor, op. cit., p. 310 ; C.C. Petolescu, *Castrele de pămînt din nord-vestul Olteniei*, în *Oltenia. Studii și comunicări*, II, 1980, p. 106.

29. C.C. Petolescu, în *Oltenia*, II, 1980, p. 106. Asupra acestei constatări prețioase chiar autorul articolului citat ne-a atras atenția pentru care îi mulțumim și pe această cale.

Pleșa (Porceni), pe terasa pleisecenă a râului, la fel și burgul de la Costești — „Grădiște” pe terasa diluvială a Apei Orașului.

B) Pe baza amplasării lor, fortificațiile din zona montană se pot categorisi în următoarele grupuri: a) pe platouri înalte, dominante: castrele de la Luncani — „Tîrsa”, Baru—Petroșani — „Comărnicele” II și Petrila — „Aușelu”; b) pe platouri care nu domină împrejurimile: Ponorici — „Vîrful Poienii”, Baru — „La fîntîna la Gruîșor”; c) castrele amplasate în vîrfuri de înălțimi: Costești — „Prisaca”, Grădiștea de Munte — „Muncel”, Bănița — „Jigoru Mare”, Baru — Petroșani — „Comărnicele” I. Elementele de fortificație ale castrelor de la Costești — „Prisaca”, Luncani — „Tîrsa”, Grădiștea de Munte — „Muncelu”, Bănița — „Jigoru Mare”, Baru—Petroșani — „Comărnicele” I înconjoară vîrfurile înălțimii pe care sînt amplasate.

II. *Compoziția materialelor folosite la construirea fortificațiilor*: a) Pămînt: Orăștioara de Sus—Bucium, Costești — „Grădiște”, Luncani — „Tîrsa”, „Jigoru Mare” (prin natura lucrurilor, probabil amestecat cu bucăți de stîncă), Baru — „La fîntîna la Gruîșor”, Petrila — „Aușelu”, Bumbesti — „Vîrtop” și Pleșa (Porceni); b) val de piatră (zid sec): Costești — „Prisaca”, Ponorici — „Vîrful Poienii” I-II, Grădiștea de Munte — „Muncel”; c) existența palisadei combinată cu zid sec a fost constatată pînă acum doar în cazul întăririi din vîrfurile „Prisăcii”.

III. *Dimensiunile (amplarea) elementelor înseși de construcție văzute la ora actuală*: a) elemente de dimensiuni reduse (aplatizate?): „Prisaca”, Ponorici I, „Muncelu”, Baru — „La fîntîna la Gruîșor”; b) elemente de întăritură puternice: Orăștioara de Sus (?), Costești — „Grădiște”, Luncani — „Tîrsa”, Ponorici II, „Jigoru Mare”, „Comărnicele” I-II, „Aușelu”, Bumbesti — „Vîrtop” și Pleșa (Porceni).

IV. *Planul este* a) regulat (patrulat, cu colțurile rotunjite) în cazul castrelor de la Orăștioara de Sus, Costești — „Grădiște”, Luncani — „Tîrsa”, Ponorici II, „Muncelu”, „Jigoru Mare”, „Comărnicele” I-II, „Aușelu”, Bumbesti — „Vîrtop” și Pleșa (Porceni); mai puțin regulat sau neregulat în cazul întăriturilor de pe „Prisaca”, Ponorici I (din cauza configurației terenului disponibil), Baru — „La fîntîna la Gruîșor” („octogon” cu totul neregulat), în acest ultim caz neregularitatea planului nefiind determinată de realitățile geomorfologice.

V. *Dimensiunile pe teren ale întăriturilor (suprafața ocupată de ele)*: Din acest punct de vedere castrele se pot grupa în trei categorii: a) fortificații de dimensiuni considerabile: Costești — „Prisaca” (30 000—36 000 m²), Luncani — „Tîrsa” (24 000 m²), Ponorici I (circa 150 000 m²), Bănița — „Jigoru Mare” (74 000 m²), „Comărnicele” I (castru dublu, total 58 500 m²), „Comărnicele” II (78 000 m²), „Aușelu” (49 536 m²), Baru — „La fîntîna la Gruîșor” (aproximativ 43 500 m²), Bumbesti—Pleșa (Porceni, 36 504 m²); b) întărituri de dimensiuni mijlocii: Orăștioara de Sus (?), Grădiștea de Munte — „Muncelu”, (3 900 m²), Bumbesti — „Vîrtop” (14 490 m²) și c) fortificații de dimensiuni reduse: Costești — „Grădiște” (1 156 m²), Ponorici II (1 280 m²).

VI. *Elemente „speciale” de întăritură*; și anume titluri aplicate în fața intrărilor nu au decît patru castre: „Comărnicele” I și II, „Aușelu” și „Jigoru Mare”.

VII. Cu ocazia unor sondaje de verificare efectuate prin elementele de apărare ale unor obiective sau în interiorul lor au dat *materiale arheologice de diferite factură*, după cum urmează: a) exclusiv material dacic a ieșit — deocamdată — din fortificația din vîrfurile „Prisăcii” de la Costești; b) material mixt (dacic și roman) a ieșit la iveală din castrul de pe „Muncelu” de la Grădiștea de Munte și din cel de la Bumbesti—Pleșa (Porceni); c) exclusiv material roman a fost găsit în castrele de la Orăștioara de Sus, Costești — „Grădiște”, Luncani — „Tîrsa”, Bumbesti — „Vîrtop”; d) în schimb, sondajele efectuate în interiorul fortificației de la Baru — „La fîntîna la Gruîșor”, precum și în castrul de la „Aușelu” nu au scos la lumină nici un fel de material arheologic.

VIII. În privința contactului vizual reciproc (de mare distanță) între aceste întărituri în sine există posibilități: a) slabe, în cazul burgului de la Costești — „Grădiște”, apoi fortificațiile de la Ponorici I-II; b) mediocre în cazul castrelor de la Orăștioara de Sus, Luncani — „Tîrsa”, Baru — „La fîntîna la Gruîșor”, Bumbesti — „Vîrtop” și Pleșa (Porceni), desigur folosindu-se și de puncte intermediare, unul sau mai multe; c) excelente, acoperind, respectiv controlînd zone vaste, cum

este cazul la „Prisaca”, „Muncelu”, „Comărniceleu” I-II, „Jigoru Mare”, „Aușelu”. Ajungând la capătul recapitulării unor date „tehnice” care ne stau la dispoziție în faza actuală, primitivă a cercetărilor, se pot trage, totuși, câteva concluzii semnificative în legătură cu tema cu care ne ocupăm în lucrarea de față.

1) În afara castrelor de la Orăștioara de Sus, Costești — „Grădiște”, Petroșani (?), Bumbești — „Vîrtop” și Bumbești—Pleșa (Porceni), toate fortificațiile sînt așezate într-o zonă muntoasă, folosind din plin avantajele geomorfologice (orohidrografice) oferite de complexe sculpturale ale Alpilor Transilvaniei: *Gornovița* (Luncani — „Tîrsa”, Ponorici I-II — „Vîrfurile Poienii”, Costești — „Prisaca” (etajul superior a complexului susnumit); *Rîu Șes* (Grădiștea de Munte — „Muncelu”, Bănița — „Jigoru Mare” și *Borăscu* [Baru — „La fîntina la Grușor”, Baru—Petroșani cele două castră de pe „Comărniceleu” (dintre care unul este dublu) și Petrla — „Aușelu”].

2) Cu toate că din punctul de vedere al planului lor — conform regulilor castrametației romane — sînt multe similitudini [toate au plan rectangular cu colțurile rotunjite, pîrindu-se a fi construite de trupele romane în timpul celor două războaie (101—102, 105—106 e.n.)], prin dimensiunile nete ale celor cunoscute se pot distinge două grupuri diferite: a) cele cu elemente relativ slabe, cum sînt, spre exemplu Costești — „Prisaca”, Ponorici — „Vîrfurile Poienii” I, Grădiștea de Munte — „Muncelu”, Baru — „La fîntina la Grușor”. Acestea au un caracter net provizoriu, fiind castră de marș în sensul strict al cuvîntului. b) Al doilea grup este alcătuit din fortificațiile de la Costești — „Grădiște”, Luncani — „Tîrsa”, Ponorici — „Vîrfurile Poienii” II, Bănița — „Jigoru Mare”, Baru—Petroșani — „Comărniceleu” I și II, Petrla — „Aușelu”, Bumbești—Pleșa (Porceni). Dintre toate acestea, prin suprafața lor redusă nu pot fi considerate castră de marș cele de la Costești — „Grădiște” și Ponorici — „Vîrfurile Poienii” II. Castrul de la Luncani — „Tîrsa”, cu toate că are elemente de apărare destul de puternice, precum și o suprafață relativ mare, în schimb nu are intrări apărate prin *tituli*. După acest discernămint, rămîn doar patru castră, toate amplasate în partea cea mai înaltă, disproporțional „centrală” a Munților Șurianului, toate în poziție dominantă, cu elemente puternice de apărare, „înzestrate” cu intrări apărate de *tituli*, avînd și suprafețe considerabile care păzesc toată zona muntoasă înaltă, neîntărită din spatele semicercului imperfect format din sistemul cetăților dacice din sud-vestul Transilvaniei, castră care prin mai multe trăsături distincte, asamblate, se grupează — fără doar și poate — într-o categorie deosebită față de toate castrăle cunoscute actualmente din zona cetăților dacice existente în Munții Șurianului.

3) În privința planurilor destul de unitare, fortificația de la Baru — „La fîntina la Grușor” cu planul ei ciudat face o excepție care pretinde o explicație. Într-o altă lucrare³⁰ am pus problema în felul următor: pe cînd celelalte două castră din imediata vecinătate: cele de pe „Dealul Comărniceleului” corespund într-un totu regulilor castrametației romane, întărirea cu pricina, din apropiere, se abate în multe privințe de acestea, înainte de toate fiind amplasată pe versantul de miazănoapte, respectiv la poalele de nord ale înălțimii pomenite³¹. Făcînd o comparație, conform aspectului lor, trebuie subliniat faptul că în timp ce primele două fortificații apropiate, vecine chiar, au elemente de apărare romane obișnuite, puternice, bine distincte de la relativ mari depărtări, cea de-a treia, de „La fîntina la Grușor” nu numai că nu are un plan obișnuit (să nu spunem regulamentar), ne impus de condițiile geomorfologice (!), dar șanțul și valul ei unde acestea există, aproape în toate porțiunile sînt mult mai puțin pronunțate. Cu toate acestea — acceptînd opinia celor care le-au descris mai de mult, sîntem și noi de părere că toate trei sînt din aceeași perioadă. Deosebirea simțitoare dintre cele cu plan regulamentar și cel cu plan neobișnuit se datorează, poate unei alte concepții de fortificare, străine de normele armatei romane. Opinem că ridicarea întăriturii cu plan „octogonal” neregulat de „La fîntina la Grușor” — chiar și în lipsa celor mai neînsemnate dovezi arheologice — am putea-o atribui cavaleriei nord-afri-

30. I. Ferenczi, *Considerații în legătură cu castrăle de marș romane din partea centrală a Munților Șurianului*, în Acta. MN, XVIII, 1981, p. 409—411.

31. Această situație a fortificației este în contrast vădit cu cea regulă, bine cunoscută, a castrametației, păstrată la Fl. Vegetius Renatus (I, 22), care se referă la amplasarea castrălor: „...Cauendum etiam, ne mens sit vicinus aut collis altior, qui ab adversariis captus possit officere...”.

care a lui Lusius Quietus, iar construirea celorlalte unor unități strategice romane regulate.

4) În proprietatea datelor referitoare la dimensiunile întăriturii de pământ cu planul „octogonal” neregulat, deși nu sînt date gradele de busolă ale diferitelor laturi, cu ajutorul unor topografi pricepuți³², s-a putut, totuși, întocmi planul fortificației cu mai multe variante. Avînd gata planul, s-a putut socoti suprafața „castrului”, aceasta fiind egală cu aproximativ 43 500 m². Luînd în considerare că oastea lui Lusius Quietus era, fără îndoială, o trupă de cavalerie, pe de o parte, socotelile făcute de cercetători străini în legătură cu spațiul necesar pentru un cal cu furaj și pentru un om cu tot echipamentul de campanie³³, apoi „străzile” dintre diferitele subunități, respectiv terenul necesar așezării comandamentului, precum și locurile necesare pentru animale de povară (catiri, măgari) incluse în teren, pe de altă parte, ținînd cont pe deasupra și de situația de campanie, poate nu ne îndepărtăm prea mult de realitatea de odinioară, dacă efectivul (căpăteniei maure) îl apreciem la circa 3 800 de călăreți³⁴.

5) Este foarte adevărat că pe întreg teritoriul fostului Imperiu roman sînt cunoscute mai multe caste cu plan neregulat, fie ele chiar și de legiune³⁵, dar în cazul tuturor acestora condițiile geomorfologice le-au impus abaterea de la normele de castrametație, neexistînd în apropierea punctului respectiv cu importanță strategică alte posibilități de rezolvare a amplasării lor.

În cazul fortificației de „La fîntîna la Gruîșor” sînt însă chiar în apropiere terenuri relativ plane suficiente, pentru aplicarea întocmai a regulilor castrametației și în ciuda cestei situații nu s-a ținut cont de obiceiurile, tradițiile seculare, poate necrise, dar aplicate în mod destul de consecvent, ale construirii unei întărituri.

6) În privința întinderii (suprafeței), castelele la care sînt cunoscute dimensiunile se împart în patru categorii bine distincte: a) burguri și *castellum*-uri, pînă la o întindere de 4 000 m², cum sînt cele de la Costești — „Grădiște” (1 156 m²) și Grădiștea de Munte — „Muncelu” (3 900 m²); b) caste mici, cu o suprafață pînă la 40 000 m², și anume Orășioara de Sus (? m²), Costești — „Prisaca” (30 000—36 000 m²), Luncani — „Tîrsa” 24 000 m²), Bumbesti pe Jiu — „Virtop” (14 500 m²) și Bumbesti—Pleșa (Porceni, 36 504 m²); c) caste cu o suprafață considerabilă, ca Bănița — „Jigoru Mare” (74 000 m²), Baru—Petroșani — „Comărniceleu” I (fortificație dublă, 58 000 m²), „Comărniceleu” II (78 000 m²), Baru — „La fîntîna la Gruîșor” (circa 43 500 m²), Petrila — „Aușelu” 49 536 m²; în sfîrșit, d) „castru” cu suprafața cea mai mare este cel de la Ponorici „Vîrfu Poienii” I (circa 150 000 m², pentru bază de comparație, vezi nota 35). Și din această categorisire reiese clar importanța deosebită pe care o au cele patru caste din zona cea mai înaltă a Munților Șurianului. Cele patru fortificații, deci, nu numai prin elementele puternice de întăritură, prin aplicarea *titulorum* în fața intrărilor și prin poziția

32. Mulțumim și cu această ocazie în mod deosebit tov. arhitecte Mihaela Strimbu și tov. topograf D. Ursuțu de la Oficiul patrimoniului cultural național al jud. Cluj, precum și lui Gheza Ferenczi de la Oficiul patrimoniului cultural național al jud. Harghita pentru ajutorul acordat.

33. Cf. la afirmațiile remarcabile susținute de H. vom Petrikovits (*Die Innenbauten römischen Legionslager während der Prinzipatszeit, in Abhandlungen des Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 56, Düsseldorf, 1975, p. 53—54 și 166, nota 30, p. 187, nota 41, bazate pe calculele lui I. Richmond, S.S. Frere, H. Schönberger și A. Mócsy. Asupra acestei cărți cu o deosebită valoare pentru cazul nostru, M. Bărbulescu ne-a tras atenția.

34. H. von Petrikovits, op. cit., pl. 4 a-b (Noviomagus), pl. 8 a-b (Vindonissa), pl. 11 a-b (*Carnuntum*) etc., nemăivorbind de unele caste ale trupelor auxiliare. Ca bază de comparație amintim că fortificațiile romane de la Porolissum „Pomăt” și Micla, socotite cele mai mari în provincia Dacia (intracarpatică) după castele de legiune de la Apulum și Potaissa, capabile de a cantona mai multe trupe auxiliare în același moment au 6,7 ha (cf. E. Tóth, Porolissum. Das castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti, 1943, in *Régészeti Füzetek*, ser. II, nr. 19, (Budapest), 1978, p. 3, respectiv 6,48 ha întindere (vezi, C. Daicoviciu, Micla. I. Cercetări asupra castrului, in *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 7).

35. Krauss, *Lusius Quietus*, in *Jewish Encyclopaedia*, tem. X, 1905, p. 287; E. Greag, *Lusius Quietus*, in *RE*, XIII, Stuttgart, 1926, col. 1876—1878; R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggi sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, vol. I, Messina, 1926, p. 261; J. Carcepine, *Lusius Quietus, l'homme de Qwynn*, in *Istros*, I, 1934, p. 5—9; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2)*, Wien—Leipzig, 1937, p. 72, 74; A. Iordănescu, *Lusius Quietus*, in *Bibliothèque d'Istros*, vol. III, Bucarest, 1941, p. 22—31.

lor oarecum centrală, în orice caz dominantă în partea cea mai ridicată a Munților Șurianului, amplasate pe căile cele mai lesnicioase care conduc din spate spre cetatea de scaun al regatului dac, dar și prin extinderea lor formează o grupă separată în rîndul tuturor fortificațiilor romane din acest subdistrict geografic. Am dori să subliniem faptul că întărirea din imediata apropiere cu vîrfurile „Aușel” este nemijlocit învecinat și cu „Vîrfurile lui Pătru” în mod practic fiind amplasat într-unul din cele două coame mai înalte ale Munților Șurianului (Vf. lui Pătru 2133 m, Șurianu 2061 m). Menționăm că — contrar obișnuinței castrametației romane — castrul de pe șaua joasă dintre vîrfurile „Aușel” și „Vîrfurile lui Pătru” se află la poalele de vest ale ultimului. Acesta are însă pante lungi, repezi, stîlcoase în anumite porțiuni, dinspre sud, est și nord, aproape inexpugnabile și pentru oștile familiarizate cu terenuri muntoase, cum au fost cele ale dacilor. Mai este notat că toate aceste patru caste au legătură vizuală reciprocă excelentă, nesocotind perioadele cînd se lasă nori joși sau este negură groasă, mai ales toamna și iarna.

7) Este foarte ispititoare ideea ca să le considerăm nu numai simple caste de marș, să le privim ca numai o categorie dezvoltată a acelor *castru aestiva* (mai simplu *aestiva*), tip de caste în care soldații trupelor romane s-au așezat pentru timpul unei singure campanii, mai ales în anotimpul frumos, sezon în care s-au desfășurat, de obicei, operațiunile militare. După cum se știe³⁶, acestea au fost mai mult sau mai puțin bine fortificate, în urma împrejurărilor și a condițiilor în care s-a aflat armata de operațiune. În toate acele cazuri, cînd s-a considerat că nu există nici un pericol iminent, sau dacă nu puteau să sacrifice pentru această lucrare decît un timp relativ scurt, s-au mulțumit doar de a executa o lucrare de mai mică importanță, o lucrare mai puțin grijulie (*castris levi munimento positis*). În cazul cînd trupele erau însă obligate să staționeze în același loc vreme mai îndelungată, ba chiar în condiții de iarnă, unitățile romane au trecut la construirea unor fortificații mai serioase, denumite *castra hiberna*, mai simplu *hiberna* sau *hiemalia*. Deoarece nu mai aveau un caracter provizoriu față de cele de marș, de trecere, elementele lor de întăritură erau mult mai considerabile și executate cu mai multă grijă. Între altele, în acestea trupele au executat construcții de lemn sau din alte soiuri de materiale (*hibernacula* sau *hibernorum aedificia*) care, mult mai bine decît corturile, garantau o apărare mai eficientă față de intemperii și de frig. La rigoare, aceste întărituri puteau ajunge chiar și fortificații de poziție respectiv caste permanente, *castra stativa*, cum s-a întîmplat, foarte probabil, în cazul castrului de marș amplasate la poalele de vest ale Munților Banatului³⁷, apoi în culoarul Timiș-Cerna, precum și în „golfurile” văii Apei Orașului, la Orăștioara de Sus sau în nordul Munteniei, la nord-est de municipiul Ploiești³⁸.

Avem impresia (care se întărește pe timp ce trece, cu ocazia vizitelor repetate efectuate la fața locului) că cele patru caste situate în partea cea mai înaltă a Munților Șurianului, întărite cu *tituli* ridicați în fața intrărilor, nu sînt numai simple caste de marș, folosite numai într-o perioadă relativ scurtă, ci aparțin tipului castrului de iarnă (*hiberna*, *hiemalia*), în pofida greutăților extraordinare ce trebuia să existe, fără doar și poate, din cauza condițiilor de geografie fizică deosebit de grele, în ce privește aprovizionarea cu alimente și furaje.

8) În momentul de față nu știm nimic precis despre caracterul, numărul, efectivul trupelor cantonate în cele patru caste de marș, pomenite. Din pricina naturii lucrurilor, poate, nici odată nu se va afla nimic în legătură cu ele, dar — așa cum s-a întîmplat și în cursul lucrărilor din vara anului 1980 — posibilitatea găsirii unor urme concrete, cu toate acestea, nu se poate exclude din capul locului. În orice caz, interiorul celor patru fortificații în cauză, ca și „Troianul” de la Pono-

36. Cf. Masqueles, *Castra*, în Ch. Dahremberg-Edm. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. I/2, Paris, 1887, p. 957; A. von Domaszewski, *Castra*, în RE, vol. III, Stuttgart, 1899, col. 1764—1765 (Pseudo Hyginus, *De munitionibus castrorum*).

37. Cf. I. Ferenczi, *A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felhasználásának kérdéséhez. Le problème de l'étendu, de la défense et de la division de la Dacie romaine*, în *Studia Universitatis „V. Babeș” et „Bolyai”*, seria de științe sociale, I, 1-2, 1956, p. 161—162.

38. Gr. Florescu, *Problema castrului roman de la Mălăiești, Drajna de Sus și Pietroasa*, în Om.D., p. 225—230.

fici (com. Pui, jud. Hunedoara), ar merita, totuși, o cercetare mai minuțioasă față de tot ce s-a făcut pînă acum în legătură cu toate acestea.

9) În caz că ipoteza noastră de lucru, avansată în cele de mai sus, referitoare la cele patru castrare care — conform părerii noastre — nu apar a fi numai simple castrare de marș, ci ar putea fi *castra hiberna*, am putea — natural numai parțial — umple cu conținut afirmația lui Cassius Dio (LXVIII, 28, 9), conform căreia : „...După ce [Traian] rîndui aceste și lăsa oaste la Sarmizegetusa, punînd străji și în restul țării [?], el se întoarse în Italia...”³⁹.

Pe lingă aceste patru castrare, luînd la bază cuvintele lui Cassius Dio, ar mai fi rămas trupe de ocupație chiar și în incinta cetății de scaun a lui Decebal, adică la *Sarmizegetusa Regia*. (În total, în subdistrictul geografic al Munților Șurianul s-ar putea vorbi, deci, de cinci garnizoane puternice). În această privință opiniile cercetărilor se împart. C. Daicoviciu era de părere că este dificil a admite staționarea unei garnizoane romane la *Sarmizegetusa* așa cum istorisește Cassius Dio (LXVIII, 9, 7), la sfîrșitul primului război dacic, capitala întărită a lui Decebal nefiind ocupată de romani decît numai la sfîrșitul celui de-al doilea război (Cassius Dio, LXVIII, 14, 3)⁴⁰. C. Daicoviciu adaugă că „...*Sarmizegetusa* [pomenită de Cassius Dio] nu poate fi cetatea de scaun a lui Decebal, ci viitoarea capitală romană a Daciei, din Țara Hațegului, confundată de autorul Dio Cassius din sec. III cu reședința regilor daci. *Sarmizegetusa* dăcică nu căzuse încă...”.

În schimb, învățatul sîrb, N. Vulic de pildă, acordă încredere afirmațiilor autorului antic pomenit și textual spune următoarele : „*Sarmizegetusa*... Schon vor der römischen Herrschaft war hier, wie es scheint, die Hauptstadt Dakien; nach Ptolem. (Geogr. III, 8, 7) ist hier die Residenz der dakischen Könige (vgl. Cass. Dio LXVIII, 10 und LXVIII, 9) bloß τα βασιλεια des Decebalus im J. 102 Friede machte, blieb in Sarm. eine römische Besatzung (Cass. Dio, LVIII, 9)“⁴¹.

Apariția în vara anului 1980, la *Sarmizegetusa Regia* a celor două epigrafe laconice referitoare la legiunile *II Adiutrix*⁴² și *VI Ferrata*⁴³ pledează, poate, pentru această ultimă opinie, mai ales dacă luăm în considerare și prezența legiunii *III Flavia felix* atestată de monumente epigrafice.

Este foarte adevărat că noțiunea de στρασιπεδον cu care Cassius Dio denu-

39. Cassius Dio, LXVIII, 8, 3. Pentru traducere, cf. : *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 690—691. Deși, în fond, nu este mare deosebire, traducerea lui T. Naum sună puțin altfel : Traian „...lăsînd oaste în Sarmizegetusa, iar celelalte părți ale țării așezîndu-le cu soldați [...] se întoarse în Italia...” Vezi, *Ist. Rom.*, vol. I, p. 303.

40. Cf. *La Transylvanie dans l'Antiquité*, ed. a III-a, Bucurest, 1945, p. 86—87 ; idem, *Ist. Rom.*, vol. I, p. 307—308 ; vezi și H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 325—328, 332 ; *Izvoare privind istoria României*, vol. I, p. 690, nota 132.

41. În *RE*, vol. IIa, 1—2, col. 25. Același lucru susține și E. Ritterling, art. *Legio*, în *RE*, XII, 1—2, col. 1283. „Sicher ist nuddas der eroberte Teil des dakischen Gebietes einschliesslich der Hauptstadt Sarmizegetusa besetzt geblieben ist [...] Zu den L., welche die Besatzung bildeten, gehörte wahrscheinlich die III Flavia...“, legiune a cărei existență este documentată de mai multe monumente epigrafice și anepigrafe (cf. I. Glodariu, *Legio IV Flavia felix* în *Dacia*, în *Acta. MN*, III, 1966, p. 430 ; idem, *Legio IV Flavia felix et la Dacie*, în *Acta of the Fifth Epigraphic Congress 1967*, Cambridge, 1967, p. 327—329). Autorii citați nu văd nici un argument de forță majoră pe baza căruia ar fi vorba de un alt loc în afara *Sarmizegetusei Regia*. Cf. și I. I. Russu, În legătură cu o recenzie despre I.D.R.I., în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XX, 1977, p. 432. Vezi, de altfel și opinia lui H. Daicoviciu, Cassius Dio și *Sarmizegetusa*, în *Om.D.*, p. 112, nota 9, precum și D. Alicu, *Le camp légionnaire de Sarmizegetusa*, în *Potaissa — Studii și comunicări*, II, 1980, p. 23—27.

42. Cf. J. Aschbach, *Die römischen Legionen prima und secunda adiutrix. Geschichte ihrer Entstehung, ihrer früheren Stationen und endlicher festen Standlager in Niederpannonien, in Sitzungsberichte der k.u.k. Akademie der Wissenschaften in Wien*, XX, 1856, p. 290—337 (și extr., Wien, 1856, 50 p. ; Fr. Gündel, *De legione II. adiutrice*, Dissertatio, Lipsiae, 1895, 87 p. ; Ritterling, *Legio*, în *RE*, vol. XII, 1—2, col. 1437—1455, mai ales col. 1448—1449, col. 1364 ; A. Budaly, *Romai felirattan*, [Cluj], 1914, p. 236.

43. E. Ritterling, *op. cit.*, col. 1587—1596, mai ales col. 1590, 1364 ; A. Buday, *op. cit.*, p. 231, 239. Este interesant, în orice caz, și poate nu chiar întîmplător că ambele legiuni sînt menționate, iarăși împreună, cu cursul războaielor partice : leg(ato) Aug(usti) leg(ionis) VI Ferratae et secunde (!) Adiutricis, translate în eam expeditione Farthica, qua donatus ets donis militaribus, coronis... (Dessau, 8977). W. Kubitschek, pe baza materialului documentar ce l-a stă la dispoziție, afirmă, de altfel că : „...Die Legio [VI ferrata] ist [...] die ganze Zeit der Flavier und Traians in Syrien gableben [...] An den orientalischen Feldzügen unter Traian hat die L. selbstverständlich teilgenommen...” (Art. *Legio* des späterne Zeit, în *RE*, XII, Stuttgart 1925, col. 1829—1837).

mește garnizoana lăsată la *Sarmizegetusa Regia* poate indica o legiune⁴⁴, dar nici în traducerea (clasică) lui Th. Naum, nici în traducerea din volumul I al „Izvoarelor” nu s-a recurs la această denumire oficială de unitate, ci la noțiunea mult mai „vagă” de *oaste* !

În caz că luăm leolaltă cele patru castră puternice și cu o întindere considerabilă de pe munții „Jigoru Mare”, „Comărniceleu” (două castră dintre care unu dublu ! și „Aușelu”, folosite — după toate aparențele — simultan, *castra* (presupuse) *hiberna*, care totalizează o suprafață considerabilă de aproximativ 259 000 m² și mai adăugăm și suprafața cetății de scaun de la *Sarmizegetusa Regia*, care, desigur, depășește 3 ha (30 000 m²), trebuie să evaluăm că efectivul trupelor rămase în această zonă muntoasă (fie pentru un timp mai îndelungat, fie numai pentru a controla condițiile armistițiului, impus de Traian, după terminarea primului război dacic și retrase după îndeplinirea respectivelor condiții, cum crede C. Patsch)⁴⁵ constituia o forță armată, formată, probabil, din diferitele subunități ale unor unități mari, strategice, care s-ar putea estima, în total, la un efectiv egal cu circa două legiuni. Numărul acesta de soldați nu ni se pare exagerat dacă ținem seama de două condiții : 1) în ciuda înfringerii regelatului dac în frunte cu regele său tenace, Decebal, mai poseda forțe militare și economice pentru a relua lupta hotărâtoare ; 2) este cu totul compatibilă cu felul de gândire a împăratului Traian care, conform laudei istoricului antic „a purtat război mai mult cu chibzuință decât cu înfocare”, de a acționa în orice problemă cu multă precauție, nelăsând nimic hazardului. Credem că oricât de grele au fost condițiile de cantonament pentru trupele lăsate cu acest scop în castrăle de munte din Masivul Șurianului, Traian nu a putut să riște pierderea rezultatelor obținute cu prețul unor eforturi extraordinare în timpul primului război.

10) În caz că cineva aruncă o privire asupra unei schițe-hărți pe care sînt marcate castrăle romane în discuție, curbele de nivel și cotele cele mai importante pentru problema respectivă, dar și fortificațiile dacice care alcătuiesc un semicerc imperfect în jurul cetății celei mari de la *Sarmizegetusa Regia*, imediat poate să-și dea seama că fortificațiile romane, în cele mai multe cazuri, avuseseră menirea de a încercui cît mai perfect zona întărită de daci⁴⁶. Încercuirea — socotind

44. După cum este bine cunoscut faptul, legiunea a II-a Parthica, organizată de Septimius Severus, care era cantonată în permanență în apropierea orașului Roma, la Alba, este numită de autorii antici *legio Albana*, *στρατόπεδον Ἀλβανίων* (cf. A. Buday, *op. cit.*, p. 231). Vezi și Fr. Lammert, art. *στρατόπεδα*, precum și E. Kiefling, art. *στρατοπεδαμυχης*, în *RE*, vol. IV A, Stuttgart, 1931, col. 329. De fapt cuvîntul *στρατόπεδον*, ou (τὸ) inițial înseamnă „lagăr”, „tabără”, (în franțuzește *camp*) și numai prin extindere, „armată”, „trupe” (*armée, troupes*). Vezi, A. Chassang, *Nouveau dictionnaire grec-français*. Paris, 1887. Menționăm în completare că și în dicționare mai vechi se poate afla exact aceeași afirmație ; cf., de ex. : Cornelii Schrevelii, *Lexicon manuale graeco-latinum et latino-greacum...* Editio novissima..., Dresdae et Lipsiae, supt. Ioan Nicolai Gerlachii, MDCCLII, p. 782 *στρατόπεδον*, δ, τὸ, proprie *castra* significat. Hoc est locum ubi imperator cum suo exercitu commoratur, tum per Metonym exercitus. Ex. *στρατός*, ὁ, οἱ, exercitus, & *Πεδον*, δ, τὸ solum, campus. Hinc *στρατοπεδεω*, *castra metor*. Pentru copierea acestui pasaj din dicționarul citat și pe această cale aducem mulțumiri lui Géza Ferenczi, muzeograf principal la Muzeul județean din Miercurea Cluc). Ba, mai mult, în dicționarele cele mai recente, ca traducere adecvată figurează numai și numai expresia de „tabără”, „lagăr”, (*camp*), nici termenul tehnic de legiune, dar nici măcar înțelesul de „oaste” nu este trecut ! (Cf. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, ed. a II-a, Paris, 1950, p. 1800).

45. *Op. cit.*, p. 87—88.

46. Cf. de ex., C. Dalcoviciu, *Ist. Rom.*, vol. I, p. 307 ; H. Dalcoviciu, *Dacia de la Burebista...*, p. 326. „Lusius Quietus pătrunse în Transilvania fie prin pasul Turnu Roșu, fie mai degrabă prin Pasul Vlcan ; în orice caz castrăle romane de pămînt de pe înălțimile Virfului Pătru, Comărniceleu și Jigoru atestă o invăluire a *Sarmizegetusei* dinspre sud și sud-est, în vreme ce săpăturile de la Fetele Albe sugerează că și dinspre miazănoapte romanii ajunseseră în imediată apropiere [!] a *Sarmizegetusei*...”.

la nivelul actual al cunoștințelor noastre — are numai două deschizături, legate între ele, și anume: 1) spre nord, adică spre culoarul lat al Mureșului, începînd din valea Apei Orașului spre est, pînă în împrejurimile cetății dacice de la Tilișca (în apropierea municipiului Sibiu) și 2) spre est, avînd în spate două masive înalte muntoase: Munții Cindrelului, respectiv Munții Lotrului pînă la Pasul Turnu Roșu, în adîncime de aproximativ 76 km, zonă muntoasă, foarte greu de pătruns, în pofida existenței complexelor sculpturale (nivelele de denudație) Borăscu și Riu Șes, bine dezvoltate și păstrate, zonă la care baza de operație și de aprovizionare (probabil defileul Oltului) era cu mult în spate.

Castrele de marș avuseseră cel puțin o destinație strategică triplă: ele serveau ca întărituri („cazarme”) temporare pentru trupele romane în curs de înaintare; dominau drumurile de acces și, în sfîrșit, în eventualitatea unor contraatacuri prin surprindere pornite din partea dacilor, ele permiteau unităților romane o apărare eficientă. Totodată — în cazul unui contraatac dacic — ele barau drumurile de înaintare, deci făceau posibilă desfășurarea unor alte trupe din spatele coloanelor.

Un caz foarte asemănător și destul de apropiat în timp, dar pe un teritoriu incomparabil mai restrîns s-a constatat în legătură cu cetatea antică *Masada* de pe teritoriul Palestinei antice, din apropierea Mării Moarte. (Ruinele acestei fortificații în momentul de față se află pe teritoriul statului Israel). În anul 73 e.n., cînd Flavius Silva, procuratorul Iudeii a vrut să stîrpească ultimul punct de rezistență (a zeloților), citadela aproape inexpugnabilă de la *Masada*, atacînd-o cu o întreagă legiune (*Legio X Fretensis*) a încercuit-o prin amplasarea la poalele înaltului platou al cetății mai multor castre, castele și burguri de cele mai diferite dimensiuni...⁴⁷.

Evident, și năzuința împăratului Traian a fost aceeași cu ocazia celor două războaie dacice, ne vrînd ca dacii să aibe cea mai mică posibilitate de scăpare!

TYPOLOGISCHE UND VERGLEICHSMÄSSIGE BEMERKUNGEN ZU DEN IM GEBIET DER DAKISCHEN BURGEN UND DES ȘURIAN — GEBIRGES GELEGENEN RÖMISCHEN MARSCHLAGERN

(Zusammenfassung)

Während der im Sommer des Jahres 1980 auf der V-ten Terrasse der eigentlichen Burg von *Sarmizegethusa Regia* durchgeführten Herrichtungs — und Restaurierungsarbeiten kamen zwei, aus der Festungsmauer herausgefallene Blöcke zum Vorschein, die zwei lakonische, aber für die Geschichte der dakisch-römischen Kriege sehr bedeutsame Inschriften aufwiesen. Der eine beweist die Anwesenheit der *Legio II Adiutrix*, der andere die Stationierung an diesem Platz (zum mindesten einer Vexillation) der *Legio VI Ferrata*. Die Entdeckung dieser — scheinbar bescheidenen und demnach für die Topographie und den Verlauf der Feldzüge des Kaisers Trajan überaus wichtigen — Monumente wirft eine Reihe von Problemen auf, deren Lösung die bis dahin bestehende Meinung über diese blutigen Ereignisse ändern wird, welche den Zusammenbruch des unabhängigen dakischen Staates und die teilweise Besetzung von Dekebals Land durch die siegreichen römischen Armeen zurfolge hatten.

Der Verfasser versucht, bloss eine einzige Seite der vielfältigen Probleme anzuschneiden, und zwar die Frage der bis jetzt in den verschiedensten Teilen der von Südwesten Siebenbürgens gelegenen Șurianu-Gebirge, welche das Zentrum der Siebenbürgischen Alpen bilden.

Zur Klärung dieses Problems schien es dem Verfasser von Nutzen, eine kurzgefasste „typologische“ Kategorisierung aller heute in diesem geographischen Dis-

47. Yigael Yadin, *Masada. La dernière citadelle d'Israël*, Norwich, 1966, p. 209—231, în special aerofotograma de pe p. 212—213 și planul de pe p. 218. Pentru o analogie mai apropiată din punct de vedere geografic, cf. H. Daicoviciu, *Tacitus și războaiele lui Traian*, în *Crista*, II, 1972, p. 13.

trikt bekannten römischen Befestigungen zu machen. Nach freiem Ermessen von Norden nach Süden ausgehend, untersuchte der Verfasser die folgenden Elemente : 1. Die erste Bauphase des Römerlagers von Orăştioara de Sus ; 2. Costeşti — „Prişaca“ ; 3. Costeşti — „Grădişte“ ; 4. Lunca — „Tirşa“ ; 5. Ponorici — „Vîrful Poienii“ ; 6. Grădiştea de Munte — „Muncelul“ ; 7. Petroşani — (?) ; 8. Băniţa — „Jigoru Mare“ ; 9. Bara — Petroşani — „Comărnicele“ (zwei separate Römerlager, eines davon doppelt) ; 10. Bara — „La fîntîna la Gruişor“ ; 11. Petrila — „Vîrful Auşel“ ; 12. Bumbesti pe Jiu — „Vîrtop“ ; 13. Bumbesti — Pleşa, die letzteren „exzentrisch“ zu den andern, am Südosthang der Vilcan-Gebirge, bzw. am Südhang der Culmea Polatiştei und nicht der Şurianu-Gebirge. (Nach Meinung des Verfassers bilden diese beiden letzten Römerlager vom auf erkarpatischen Gebiet Dakiens eine Art „Gegenstück“ zum Römerlager von Orăştioara de Sus in dem Sinne, dass alle drei am Eingang eines Weges zum Herzen des Gebirgslandes, bzw. zur Hauptstadt von Dekebals Königreich waren).

Nach Besprechung der zwölf mehr oder weniger sicheren Befestigungswerke und eines unsicheren (desjenigen von Petroşani), insofern der Verfasser dies aufgrund der Beobachtungen seiner Vorgänger so wie seiner eigenen machen konnte, versucht er mithilfe der Vergleichsmethode einige schlussfolgerungen zu ziehen, unter Berücksichtigung folgender Kriterien : I. Die Lage der *Castra* im Gebiet der dakischen Burgen (ihre Lage im Gelände, ihre Aufstellung vom strategischen Gesichtspunkt) ; II. die Zusammensetzung der beim Bau der Befestigungen verwendeten Materialien ; III. die Masse der Bauelemente ; IV. der Plan der Befestigungen ; V. die Masse der Befestigungen am Boden (die von ihnen eingenommene Fläche) ; VI. die besonderen Befestigungselemente ; VII. die Ergebnisse von Probegrabungen, durchgeführt in den Befestigungselementen einiger der Lager, das bei den Grabungen entdeckte Material ; VIII. ob es eine Sichtverbindung zwischen den benachbarten oder zwischen den entfernten Befestigungen gibt.

Am Schluss der Übersicht einiger „technischer“ Daten, die in der gegenwärtigen, Anfangsphase der Forschungen verfügbar sind, meint der Verfasser, dass dennoch einige bedeutsame schlussfolgerungen zum Gegenstand der vorliegenden Arbeit gezogen werden können.

1. Mit Ausnahme der Römerlager von Orăştioara de Sus, Costeşti — „Grădişte“, Petroşani (?), Bumbesti pe Jiu — „Vîrtop“ und Bumbesti-Pleşa, sind sämtliche Befestigungsanlagen in einer gebirgigen Gegend, mit voller Ausnützung der geomorphologischen (orohydrographischen) Vorteile, welche durch die drei Denudationskomplexe der Siebenbürgischen Alpen : Gornoviţa, Rîu Şes und Borăscu bedingt sind.

2. Ob zwar es hinsichtlich ihres Planes — nach den Regeln des römischen Lagerbaues — viele Ähnlichkeiten gibt (alle haben einen rechtwinkligen Plan mit abgerundeten Ecken und scheinen von den römischen Truppen während der beiden Kriege (101—102, 105—106 u.z.) erbaut worden zu sein) kann man durch die klaren Ausmasses der behaupten Lager zwei unterschiedliche Gruppen erkennen : a) diejenigen mit verhältnismässig schwachen Elementen, von gewiss provisorischem Charakter, die eigentliche Marschlager sind. b) Die zweite Gruppe besteht aus mehreren Befestigungen von denen — nach einer Unterscheidung — nur vier Römerlager übrigbleiben, alle im höchsten, unverhältnismässigen „zentralen“ Teil der Şurianu-Gebirge angelegt — alle in beherrschender Lage, mit mächtigen Verteidigungselementen, „versehen“ mit durch *tituli* verteidigten Eingängen, auch mit bedeutenden Flächen zur Verteidigung der ganzen, von den Dakern nicht befestigten Zone hinter dem unvollkommenen Halbkreis des dakischen Burgensystems im Südwesten Siebenbürgens — Römerlager, die durch mehrere zusammengefasste, besondere Eigenschaften sich — ohne Zweifel — in einer Kategorie gruppieren, die sich von allen derzeit in der Zone der dakischen Burgen des Şurianu-Gebirges bekannten Römerlager deutlich unterscheidet.

3. Hinsichtlich der recht einheitlichen Pläne, bildet eine Ausnahme und erfordert eine Erklärung, die Befestigung von Bara — „La fîntîna la Gruişor“, mit ihrem merkwürdigen Plan : ein gänzlich unregelmässiges „octogon“. Während die unmittelbaren benachbarten anderen zwei Römerlager, von „Dealul Comărnicelelui“ vollkommen den Regeln der römischen Lagerbaukunst entsprechen, entfernt sich die

in Rede stehende Befestigung in vieler Hinsicht von ihnen, vor allem weil sie am Nordhang, bzw. am nördliche Fuss der genannten Anhöhe gelegen ist. Beim Vergleich ihres Aussehens ist der Umstand hervorzuheben, dass während die anderen beiden nahen Befestigungen die gewohnten mächtigen römischen Verteidigungselemente aufweisen, der dritten nicht nur ein von den geomorphologischen Bedingungen (!) unabhängiger Plan fehlt, sondern ihr Wall und Graben — wo vorhanden — in fast allen Abschnitten viel weniger deutlich umrissen ist. Demnach ist auch der Verfasser der Ansicht, dass alle drei aus derselben Zeit stammen. Der deutliche Unterschied zwischen den Befestigungen mit reglementären, und derjenige mit ungewöhnlichem Plan ist vielleicht durch eine andere, den Regeln der römischen Armee fremde Befestigungsmethode zu erklären. Der Verfasser nimmt an, dass der Bau der Befestigung bei „La fintina la Gruisor“ mit „achteckigem“ unregelmässigem Plan — selbst bei Fehlen jeglicher archäologischer Beweise — der nordafrikanischen Kavallerie des Lusius Quietus, die Errichtung der beiden anderen aber regulären römischen strategischen Einheiten zuzuschreiben ist.

4. Im Besitz der Dater über die Ausmasse der Erdbefestigungen mit unregelmässigem „achteckigem“ Plan, konnte der Plan des Befestigungswerkes wiederhergestellt werden. Aufgrund dieses Planes, konnte die Oberfläche des „Castrum's“ mit 43 500 m² berechnet werden. Mit Rücksicht darauf, dass die Abteilung des Lusius Quietus eine Kavallerietruppe war, bei Berechnung des für ein Pferd und sein Futter, und für einen Mann mit voller Ausrüstung, der „Strassen“ zwischen den verschiedenen Unterabteilungen, der Kommandantur, sowie der Lasttiere des Traians nötigen Raumes und mit Hinblick auf die Lage des Feldzugs glaubt des Verfasser den damaligen Gegebenheiten zu entsprechen wenn er der Mannschafstand des maurischen Kommandanten auf etwa 3 800 Reiter beziffert.

5. Im Falle der Befestigung von „La fintina la Gruisor“ gibt es unweit sogar verhältnissmässig ebene Gelände, geeignet für eine genaue Befolgung der Regeln des Lagerbaus und trotzdem wurden die Gewohnheiten, die jahrhundertealten, vielleicht ungeschriebenen, aber recht konsequent beobachteten Traditionen der Errichtung einer Befestigung ausseracht gelassen.

6. Bezüglich der Ausdehnung („Oberfläche“) werden die Befestigungen mit bekannten Ausmassen in vier Kategorien eingeteilt: a) *burgi* und *catella*, bis zu 4 000 m²; b) kleine Lager, mit einer Oberfläche bis 40 000 m²; c) Lager mit einer bedeutendem Oberfläche zwischen 43 000 und 78 000 m²; schliesslich; d) „Castrum“ mit der Oberfläche von 150 000 m². Auch aus dieser Einteilung ergibt sich eindeutig die besondere Bedeutung welche den vier Lagern in der höchsten Zone der Şurianu—Gebirge zukommt. Diese vier Befestigungswerke bilden eine besondere Gruppe unter allen römischen Befestigung dieser geographischen Unteresabteilung nicht nur durch ihre mächtigen Befestigungselemente durch einwendung der *tituli* von den Eingängen und ihre gewissermassen zentrale, jedenfalls beherrschende Lage in der grössten Höhe der Şurianu—Gebirges an den leichtesten Zugangsfege aus südlicher Richtung, im „Rüchen“ der Hauptstadt des dakischen Königreichs, sondern auch durch ihre Ausdehnung.

7. Der Verfasser hat den Eindruck, dass die betreffenden vier Lager nicht nur gewöhnliche — in einer relativ kurzen Zeitspanne verwendete — Marschlager sind, sondern dem Typ der Winterlager (*hibernia*, *hiemalia*) zugehören und dies trotz den ausserordentliche Schwierigkeiten, die gewiss wegen der besonders schweren geographischen Bedingungen für die Versorgung mit Lebensmittel und Futter bestehen mussten.

8. Derzeit ist nichts Genaueres über Charakter, Zahl und Effektive der in den vier Lagern kantonierten Truppen bekannt.

9. Für den Fall dass die Arbeitshypothese des Verfassers bewiesen wird, dass die vier Lager nicht bloss einfache Marschlager, sondern *Castra hibernia* sein könnten, könnte man — natürlich nur zum Teil — die Behauptung des Cassius Dio (LXVIII, 28, 9) inhaltlich ergänzen, derzufolge: „Nachdem Trajan dies angeordnet die Armee in Sarmizegetusa gelassen und Wachen im Rest des Landes (?) aufgestellt hatte, kehrte er nach Italien zurück...“ Von den Worten des antiken Autors ausgehend, blieben — ausser den vier Lagernauch Truppen

in Dekebals Hauptstadt, also in *Sarmizegethusa Regia* zurück. Im ganzen könnte man also, für die geographische Unterabteilung des Şurianu—Gebirges, von fünf starken Garnisonen sprechen.

Wenn man also die vier mächtigen Lager mit bedeutender Ausdehnung von den Bergen „Jigoru Mare“, „Comărniceleu“ (zwei Lager, von denen eine doppelt!) und „Auşelu“ zusammfasst — die — allem Anschein nach gleichzeitig — als (vorausgesetzt) *Castra hiberna* verwendet wurden, die eine bedeutende Oberfläche von etwa 259 000 m² ausmachen und noch die Oberfläche der Hauptburg *Sarmizegethusa Regia* dazurechnet, eine Befestigung deren Oberfläche gewiss 30 000 m² übersteigt, muss man annehmen, dass das Effektiv der in dieser Gebirgsgegend verbliebenen Truppen (sei es für längere Zeit, sei es bloss um die Bediengungen von Trajan nach Beendigung des ersten dakischen Krieges auferlagten Waffenstillstand zu überwehen und — wie C. Patsch annimmt — nach Erfüllung seiner Bediengungen zurückgezogenen Truppen) eine vermutlich aus verschiedenen Unterabteilungen grosser strategischer Einheiten zusammengesetzte Streitmacht bildet, die in ihren Gesamtheit auf den Bestand von etwa zwei Legionen geschätzt werden könnte.

10. Wenn man den Blick auf eine Karteskizze wirft in der sowohl die betreffenden Römerlager als auch die dakischen Befestigungen angezeichnet sind, die einen unvollkommenen Halbkreis um die gross Festung von *Sarmizegethusa Regia* bilden, wird man sich sofort dass römischen Befestigungen die Aufgabe hatten, die von den Dakern befestigte Zone so gut als möglich einzugreifen. Nach dem heutigen Stand der Forschung hat die Einkreisung nur zwei miteinander des Mureş (Marosch), mit Beginn etwa bei der Ortschaft Orăştie (Broos), bis in der verbundene Öffnungen, und zwar : 1. Gegen Norden, gegen den breiten Korridor Gegend der dakischen Festung von Tilişca (nahe der Stadt Sibiu—Herrmannstadt) und 2. gegen Osten, mit zwei (über 2 000 m) hohen Massiven : den Cindrel—Gebirge, bzw. Lotru—Gebirge bis zum Roten Turm—Pass, in Tiefe von etwa 76 km, eine Gebirgsgegend, die sehr schwer zu bewältigen ist, trotzdem Vordandensein der gut entwickelten und erhaltenen Erosionskomplexe, eine Zone, für welche die Operations — und Versorgungsbasis (vermutlich das Olt—Defilee) weit rückwärts liegt.

Die betreffenden Marschlager hatten eine mindestens dreifache strategische Aufgabe : sie dienten als zeitweilige Befestigungen („Kassernen“) für die römischen Truppen im Vormarsch ; sie beherrschten die Zugangswege und, schliesslich, — im Falle von dakischen Überboten die Zugangswege und, schliesslich, — im Falle von dakischen Überraschungsangriffen — sicherten sie den römischen Einheiten eine erfolgreiche Verteidigung. Gleichzeitig — für den Fall eines dakischen Gegenangriffs — sperrten sie die Vormarschwege, gestatteten also den Aufmarsch anderer Truppen im Rücken der Kolonnen.

TABEL SINOPTIC AL CASTRELOR ROMANE DE MARȘ

Nr ert	DENUMIREA FORTIFICAȚIEI (localitatea și partea de hotar)	Amplasarea diferitelor fortificații pe teren						Altitudine	Materialele de construcție			Dimen- siunile e- lementelor de con- strucție		Planul fortifica- țiilor		Dimensiunile pe teren ale întăriturilor (suprafețelor)			M.P.	Elemente speciale de întăritură (tituli)	Săpături ar- heologice și materiale descoperite			Contact vi- zual, reciproc în fortificații			OBSERVAȚII
		A) Zone de depresiuni, văi	B) Zone muntoase	a) Platouri dominante	b) Platouri care nu domină	c) În vârfuri de dealuri și munți	d) Castre ale căror elemente de apărare înconjoară cîte un vîrf		a) Pămînt	b) Val de piatră (zid sec)	c) Pălisadă combinată cu zid sec	Dimensiuni reduse	Dimensiuni mari	Regulat	Mai puțin regulat sau neregulat	Fortificații considerabile	Fortificații de dimensiuni mici	Fortificații cu întindere mijlocie			Material dacic	Material dacic și roman	Material roman	Slab	Mediocr	Excelent	
1	Orăștioara de Sus — „Piatra Grădiștii”	●						cca 310	●				●?	●			?		?				●		●		șanț de apărare cu bermă
2	Costești — „Prisaca”		●	●		●	●	1 219			●	●			●	●			30 000 36 000		●					●	
3	Costești — „Grădiște”	●						cca 405	●			●	●				●		1 156				●		●		șanț fără bermă
4	Luncani — „Tîrșea”		●	●			●	cca 940	●			●	●			●			24 000				●		●		
5	Ponorici — „Vîrfurile Poienii”	I	●		●			între 920—		●		●			●	●			cca 150 000				●				fortificația I
		II	●		●			1 000		●		●	●				●		1 280				●				fortificația II
6	Grădiștea de Munte — „Muncelu”		●	●				1 612		●		●		●			●		3 900			●				●	
7	Teritoriul mun. Petroșani	●		●?				între 500— 600	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	
8	Bănița — „Jigoru Mare”		●	●		●	●	1 501	●?			●	●			●			74 000	●						●	
9	Baru — Petroșani — „Comărnice- lu”	I	●	●		●	●	1 896	●?			●	●			●			58 500	●						●	fortificația I (dublă)
		II	●	●				cca 1 800	●?			●	●			●			78 000	●						●	fortificația II
10	Baru — „La fîntînă la Gruisor”		●		●			cca 1 800	●			●		●	●				43 500					●			cu plan „octogo- nal”, neregulat
11	Petrila — „Aușelu”		●	●				2 000	●?			●	●			●			49 536	●					●		
12	Bumbești pe Jiu — „Vîrtop”	●						cca 370	●			●?	●				●		14 400				●		●		
13	Bumbești — Pleșa (Porceni)	●						cca 380	●			●	●				●		36 504			●		●			